

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 12 (2023/Kış), ss. 143-178.

Geliş Tarihi: 13 Eylül 2022
Kabul Tarihi: 5 Ocak 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Musul'un Kaybına ve Büyük Taarruz Öncesine Yönelik Basın Yoluyla Yapılan Bir Tartışma: Cevat Abbas Gürer - Ali İhsan Sabis ve Ali İhsan Sabis - Halit Akmansü Polemikleri

Efdal AS**

Öz

Osmanlı Devleti'nin son döneminde gerçekleşen Trablusgarp, Balkan Savaşları, 1. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'ye katılmış olan çeşitli rütbedeki askerî personelin bir kısmı ile o dönem askerlik görevini ifa etmiş olan kimi sivil personelin, özellikle Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarından itibaren, kaleme almış oldukları hatıraları, gerek dönemin gazetelerinde yazı dizisi şeklinde ve gerekse kitap hâlinde yayınlanmıştır.

Hatıraların bazıları yayımlandıktan sonra, hatıra sahipleriyle hatıralarda adı geçenler arasında karşılıklı tartışmalar ve hatta mahkeme sürecine varan suçlamalar yaşanmıştır. Bu tartışmalardan birisi, 1941 yılında Yeni Sabah'ta Cevat Abbas Gürer'in anılarının yayınlanmasıyla başlamıştır. Anılarda adı geçen ve özellikle Musul'un kaybedildiği dönem ile Büyük Taarruz'un hazırlıklarının yapıldığı döneme ilişkin Gürer tarafından suçlamalar yöneltilen Ali İhsan Sabis, çok geçmeden Gürer'e yine basın yoluyla cevaplar vermiştir. Büyüyen tartışmaya, bu kez Sabis tarafından suçlanan Halit Akmansü de katılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği ve dış politikada Türkiye açısından hassas günlerin yaşanmakta olduğu bir dönemde yaşanan bu gibi tartışmalar, devleti yönetenler tarafından da hoş karşılanmamış ve dönemin basını, bu tür neşriyatın yapılmaması konusunda uyarılmıştır. Bunun üzerine tarafların yazıları artık yayınlanmamıştır. Fakat 1950'li yıllarda Sabis ve Akmansü'nün yayınlanan anılarıyla, konu tekrar gündeme gelmiştir.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, (eas@kho.msu.edu.tr), (Orcid: 000-0003-1307-9099).

Makalede, yukarıda adı geçen yakın tarihin üç önemli tanığı arasında, dönemin basınına yansıyan tartışmalar ve sonrasında yazılmış olan anılardaki tarafların görüşlerine yer verilmiş, ayrıca arşiv kaynakları ve dönemin diğer tanıklıkları yardımıyla, konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Taarruz, Milli Mücadele, Musul, Ali İhsan Sabis, Cevat Abbas Gürer, Halit Akmansü

A Discussion by Press on the Loss of Mosul and Before The Great Offensive: Cevat Abbas Gurer - Ali İhsan Sabis and Ali İhsan Sabis - Halit Akmansu Polemics

Abstract

The memoirs, which were authored especially in the first years of the Republican Era, of military staff of different ranks and certain civilian personnel fighting in the Battle of Tripoli, Balkan Wars, World War I and Turkish War of Independence were published on both newspapers of the era in the form of article series and in the form of books.

Following publication of some such memoirs, there were quarrels and even claims requiring judicial processes between those authoring their memoirs and those included in these memoirs. One of these polemics started by publication of the memoirs of Cevat Abbas Gürer in the daily Yeni Sabah in 1941. Ali İhsan Sabis who was mentioned in the memoirs and accused by Mr. Gürer for the times when Mosul fell and preparations of the Great Offensive did not lose much time to respond to Mr. Gürer by newspapers. Halit Akmansü, who was accused by Mr. Sabis, was also involved in this rising polemic. Such quarrels experienced in a period in which the World War II continued and Turkey underwent sensitive times in terms of foreign policy were not welcomed by the statesmen and the press was warned not to publish such content. Thereon, the columns of the relevant columnists were not published. However, the topic came to the fore again by memoirs of Mr. Sabis and Mr. Akmansü published in 1950s. In this article, the polemics reflected in the press among three abovementioned key witnesses of the said area and opinions of them displayed in their memoirs were quoted and the topic was assessed from a general perspective thanks to archive records and assistance of other witnesses of the era.

Keywords: Great Offensive,, Turkish War of National Independence, Mosul, Ali İhsan Sabis, Cevat Abbas Gürer, Halit Akmansü

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın şiddetli bir şekilde devam ettiği 1941 yılının Ocak ayında *Yeni Sabah*'ta aralıklı olarak yayınlanmaya başlanan ve Mayıs ayında önce Ali İhsan Sabis ve sonrasında da Halit Akmansü'nün devreye girmesiyle basın yoluyla tartışmaya dönüşen anıların sahibi Cevat Abbas Gürer, 1887 yılında Niş kentinde doğmuştur. Manastır Askerî İdadisi'ni bitirdikten sonra, 1905 yılında Manastır Mekteb-i Harbiyesi'ne girmiş ve bu okulu 1908 yılında tamamlayarak orduya katılmıştır. Trablusgarp Savaşı'nda Selanik Körfezi'nin muhafazasında görev almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda 16 Nisan 1915'te Gelibolu'ya gönderilmiştir. Çanakkale Savaşları sırasında 16. Kolordu Komutanı Atatürk'ün yaverliğine tayin edilmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Mustafa Kemal Paşa'nın görev yaptığı her cephede onunla beraber bulunmuştur.

Yıldırım Ordular Grubu'nun lağvı üzerine Harbiye Nezareti emrine verilen Mustafa Kemal Paşa ile birlikte 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmiştir. 9. Ordu Müfettişliği'ne atanan Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri olarak 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçmiştir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Bolu milletvekili olarak görev yapmıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde Yozgat bölgesindeki ayaklanmanın bastırılmasında aldığı görevi müteakip, Ekim 1920- Temmuz 1921 arasında Mustafa Kemal Paşa tarafından Bulgaristan'a özel görevle gönderilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci dönemlerde yeniden Bolu milletvekili seçilerek yasama görevini 1939'a kadar sürdürmüştür. Gürer, 1943 yılında Yalova'da vefat etmiştir.¹

Tartışmanın bir diğer tarafı Ali İhsan Sabis, 1882'de İstanbul'da Cihangir semtinde doğmuştur. Beşiktaş Askerî Rüşdiyesi ve Halıcıoğlu Topçu İdadi Mektebi'nden sonra gittiği Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'dan (Topçu Harbiyesi) 1901 yılında topçu mülazım-ı sânis olarak (Topçu teğmeni) mezun olmuştur. 1904 yılında Erkânıharbiye Mektebi'ndeki eğitimini tamamlayarak Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle Erzincan'daki 4. Ordu'ya atanmıştır. Balkan Savaşları'nda Çatalca-Şarköy Muharebelerinde bulduktan

¹ Turgut Gürer (der.), *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer*, Gürer Yayınları, İstanbul, 2006, s. 113-114.

sonra, 1914 yılı Ocak ayında Harbiye Nâzırı Enver Paşa tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Birinci Şube müdürlüğüne getirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde 3. Ordu'ya bağlı kolordularda görev almış, Ocak 1916'da 6. Ordu'ya bağlı 13. Kolordu komutanlığı görevine getirilmiştir. Irak Cephesinde meydana gelen Sâbis Muharebesinde kazandığı zaferden dolayı kendisine bir gümüş liyakat ve imtiyaz madalyası ile bir altın liyakat madalyası verilmiştir. Hemedan'ı zapt etmesi üzerine 1917'de "mirliva" rütbesine terfi ettirilmiştir. Savaşın sonuna doğru, Haziran 1918'de 6. Ordu komutanlığı görevine getirilmiş ve savaş sonuna kadar bu görevde kalmıştır.²

Ali İhsan Paşa, savaş sonunda İngilizler tarafından Malta'ya sürgüne gönderilmiş, bir süre sonra sürgünden firar ederek Anadolu'ya geçmiş ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanıldığı ve artık Yunanlılara karşı nihai taarruza hazırlanıldığı dönemde Mustafa Kemal Paşa tarafından 1. Ordu komutanlığı görevine getirilmiştir. Kısa bir süre sonra Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile yaşamış olduğu anlaşmazlık sonucu görevden alınan Ali İhsan Paşa, emekliye sevk edilmiştir. 1950 seçimlerinde Afyon milletvekili olarak Meclis'e giren Sabis, 1957 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Tartışmaya sonradan katılan Halit Akmansü, 1884 yılında Kastamonu'nun Daday ilçesinin Kelebek Köyü'nde doğmuştur. Kastamonu Askerî Rüştîyesi ve Bursa Işıklar Askerî İdadisi 'ne devam ettikten sonra, 1903 yılında girmiş olduğu Mekteb-i Harbiye'yi 1906 yılında sınıf ikincisi olarak tamamlamıştır. 1909'da Erkânıharbiye Mektebi'nden Yüzbaşı rütbesiyle mezun olduktan sonra Şam'da bulunan 5. Ordu emrine atanmıştır. Burada çeşitli ayaklanmaların bastırılmasında görev aldıktan sonra Bağdat'taki 13. Kolordu ile Şam'daki 8. Kolordu'da bulunmuştur.³

Birinci Dünya Savaşı'nda Kanal Harekâtı'na katılmış, Nisan 1915'te Irak ve Havalisi Komutanlığı'na atanmıştır. Savaş süresince bölgedeki çeşitli muharebelerde görev aldıktan sonra, savaşın sonuna doğru 6 Ekim

² Ali İhsan Sabis, *Harb Hatıralarım*, C.1, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1943, s. 6-8; Zekeriya Türkmen, "Ali İhsan Sabis", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul, 2008, s. 346-348.

³ Ziya Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü (1884-1953)*, C. I, Halk Matbaası, İstanbul, 1954, s. 16-21.

1918'de 6. Ordu'da görevlendirilmiş, Mondros sonrasında bu ordunun lağvedilmesi ve 13. Kolordu'ya dönüştürülmesiyle, kolordu kurmay başkanı olarak görevlendirilmiştir.

Millî Mücadele Dönemi'nde 3. ve 5. Kafkas Tümen komutanlıkları ile 1. Ordu kurmay başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Birinci ve İkinci Meclis'te, Kastamonu milletvekili olarak yer almıştır. 1929'da askerlikten emekliye ayrılan Akmansü, 1953 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.⁴

Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın son döneminde, genelde Irak Cephesi ve özelde Musul üzerinden yapılan tartışmalar ile Millî Mücadele'de Sakarya Meydan Muharebesi ile Büyük Taarruz arasındaki dönemde Batı Cephesi'nde yaşananları içeren tartışmanın taraflarının öz geçmişleri hakkında yukarıda verilen kısa bilgiden sonra aşağıda, tartışmanın başlangıcı ve gelişiminin ayrıntıları aktarılmıştır. Aktarım yapılırken, tartışmada geçen konuları ayrı ayrı ele almaktan ziyade, kronolojik bütünlüğü bozmama adına, "bir tarafın gazetede çıkan yazısı" ve söz konusu yazılara "karşı tarafın cevabı" şeklinde bir aktarım metodu takip edilmiştir.

1. Cevat Abbas Gürer'in Anılarını Yayınlaması

Atatürk'ün vefatından yaklaşık bir ay sonra, *Son Posta* gazetesi muhabirlerinden Sabih Alaçam, Cevat Abbas Gürer'i Derince'deki evinde ziyaret etmiş ve kendisine, Atatürk'e dair anılarıyla ilgili mülakatta bulunma isteğini bildirmiştir. Mülakat sonucunda Gürer'in anlattıkları, 12 Aralık 1938'den itibaren, *Atatürk'le 24 Sene* başlığı altında yayınlanmıştır.⁵ Anılar; Temmuz 1915'ten Çanakkale Cephesi'nde gerçekleşen Anafartalar Muharebelerinin hemen öncesinden başlamakta, Atatürk'ün manevi kızı olan Ülkü, annesi Zübeyde Hanım, Mondros sonrası İstanbul'a ilk geliş ve bir ticaret anısı ile bitmektedir.⁶

Gürer, bu mülakattan kısa bir süre sonra, 1939 yılı içerisinde kendisi bir anı kitabı yayınlamıştır. *Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak* adıyla basılan kitabın basılma nedenini Gürer, "Üzerinden çok

⁴ *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1989, s. 251-252.

⁵ "Atatürk'le 24 Sene", *Son Posta*, 12 Aralık 1938.

⁶ Anılar, *Son Posta*'nın 13, 14, 15, 17, 20,21 Aralık 1938 tarihli nüshalarında yayınlanmıştır.

yıllar geçmiş, tarihe mal olmuş birkaç vaka ile Atatürk'ün askerî dehasının, ne müşkül şartlar içinde meydana çıktığını, Türk Ordusu'nun O'na derin bir inanla neden bağlandığını, Türk Ordusu'nun büyük kuvvetler karşısında küçük kuvvetlerle nasıl başarılı olduğunu, Atatürk ile İnönü'nün ilk tanışmalarının nasıl olduğunu aktarmak" olarak, kitabın önsözünde açıklamıştır.⁷

Eser, Çanakkale Cephesi'nde, 27 Ağustos 1915 tarihinde Anafartalar'da *Kayacak Ağıl Muharebelerinin* anlatımıyla başlamaktadır. Cephenin son günleri, Albay M. Kemal'in İngilizlere karşı ısrarla taarruz istemesi ve Sanders ile bu konuda ters düşmeleri sonucunda M. Kemal'in bölgeden ayrılması ve bir süre sonra da İngilizlerin geri çekilmesine değinildikten sonra, M. Kemal'in Kafkas Cephesi'ndeki faaliyetlerine geçilmektedir. Eserde daha çok yer kaplayan anlatım da zaten bu bölgedeki muharebelerdir. Bu anlatımdan sonra, daha çok çocuklara yönelik basit bir anlatımla Atatürk'ün hayatını özetleyen Gürer, kitabın son bölümüne, Sabih Alaçam ile yapmış olduğu yukarıda belirtilen mülakatı da eklemiştir.⁸

Cevad Abbas, Ocak 1941'den itibaren hatıralarını basın yoluyla da okuyucuya ulaştırmayı hedeflemiştir. Bunun için seçmiş olduğu gazete, *Yeni Sabah*'tır. İlk yazısı 22 Ocak 1941'de *Atatürk'ün Hayatından Yazılmamış Menkıbeler* üst başlığında yayınlanmıştır. Mayıs 1941'e kadar çeşitli tarihlerde, fakat üst başlıkta "menkıbe" yerine "hatıra" şeklinde küçük bir değişiklikle on üç parça hâlinde anıları yayınlanmaya devam etmiştir.⁹

2. Gürer - Sabis Polemiğinin Başlaması

Anılar, aynı gazetede 16 Mayıs 1941 tarihinden itibaren bu kez yazı dizisi şeklinde, *19 Mayıs'tan Evvel* başlığı altında, sekiz parça hâlinde yayınlanmaya başlamıştır. 1. Dünya Savaşı'nın son yılında, Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordu Komutanlığı döneminden başlayan ve muhtemelen Samsun'a çıkışa kadar devam eden sürecin aktarılması planlanan yazı dizisinin

⁷ Cevat Abbas Gürer, *Ebedî Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, Halk Matbaası, İstanbul, 1939, s. 1-2.

⁸ Mülakatın ardından kitabın son iki bölümü, Nuri Conker ve Ömer Halis Bıyıktaş'a ait anılara ayrılmıştır.

⁹ *Yeni Sabah*'taki bu on üç yazının yayımlandığı nüshalar, 26 Ocak, 9-14-20-23 Şubat, 2-10-16-23-28 Mart, 4-6-10 Nisan tarihlerindedir.

22 Mayıs'ta neşredilen kısmının son bölümüne kısa bir tekzip yazısı eklenmiştir.¹⁰

Söz konusu tekzip yazısını gönderen kişi, yukarıda da belirtildiği üzere, 1. Dünya Savaşı'nın son günlerinde 6. Ordu Komutanlığı'na getirilen Ali İhsan (SABİS) Paşa'dır. Gürer ile polemğin yaşandığı dönemde Sabis, *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde, o dönem devam eden II. Dünya Savaşı ile ilgili -emekli bir general olarak- askerî açıdan değerlendirmelerde bulunmaktadır.¹¹

Gürer'in yazı dizisinde, Sabis'in tepkisini çeken bölüm, yazı dizisinin 19 Mayıs tarihli kısmıdır. Burada Gürer, 1. Dünya Savaşı'nın son bir ayında, Suriye-Filistin Cephesi'nde Yıldırım Orduları'nın çekiliş sürecini, bugün de bilindiği şekliyle aktarmaktadır. Buna göre; Yıldırım Ordularını oluşturan üç ordudan 4. ve 8. Ordular lağvedilmiş, Halep'e çekilen ve Mustafa Kemal Paşa tarafından komuta edilen 7. Ordu burada tekrar tertiplenmiş, Adana havalisindeki 2. Ordu ile birlikte Yıldırım Ordularının yeni yapılanmasını oluşturmuştur. Halep'te sadece İngilizlerle değil, yerel Arap güçleriyle de yapılan sokak çarpışmalarından sonra 7. Ordu, düzenli olarak Katma'ya kadar çekilebilmiştir. Buradaki İngiliz taarruzu püskürtülmüş ve o sırada imzalanan Mondros Mütarekesi sırasında, İskenderun ve Antakya havalisinin elde kalması sağlanabilmiştir.

Mütarekeden bir gün sonra da M. Kemal Paşa, ateşkes nedeniyle Osmanlı ordusundaki Alman komutanların ülkeden ayrılması gereği, Liman Von Sanders'in yerine Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na getirilmiştir. Katma'dan Adana'ya gelen M. Kemal Paşa, buradan İstanbul'a (Vahdettin diyor) çekmiş olduğu telgrafla, A. İzzet Paşa kabinesiyle ilgili düşüncelerini yazmış, Mondros'un özellikle 16. maddesine eldeki iki orduyu kurban vermemek için kendisine gelen emir ve uyarılara aldırılmayarak Suriye sınırını tespite girişmiştir. Buna göre sınırı, Lazkiye kuzeyinden Hani Şeyhun

¹⁰ Cevat Abbas Gürer, "19 Mayıs'tan Evvel", *Yeni Sabah*, 16-22 Mayıs 1941. Yazı dizisi, 23 ve 24 Mayıs'ta iki günlük aradan sonra 25 Mayıs'taki sekizinci yazıyla sona ermiştir. Sona ermesinde Sabis ile yaşanan polemğin etkili olduğu söylenebilir.

¹¹ II. Dünya Savaşı süresince sadece Sabis değil, başka emekli askerler de (Örneğin H. Hüsnü Emir Erkilet) çeşitli gazetelerde savaşın gidişatına yönelik yorumlarda bulunmaktadırlar. Diğer taraftan, *Tasvir-i Efkâr*'ı yayınlayan ve başyazarlığını yapan Velid Ebuzyiya, Sabis'in Malta'dan esaret arkadaşıdır. Sabis'in anılarına göre Velid Bey, daha Milli Mücadele döneminde, Sabis Malta'dan Anadolu'ya geçtiğinde, Malta'da iken kendisinden duymuş olduğu savaş anılarını gazetesinde çıkarmaya teşebbüs etmiştir. Bkz. Sabis, *Harb Hatıralarım: İstiklal Harbi*, C.5, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1951, s. 114.

güneyinden ve Halep'in 80 km. güneyinde bulunan Mamuretünnuman'dan doğuya uzanan bir hat olarak tespit etmiştir.

Gürer, yukarıdaki anlatımdan sonra, Musul civarında bulunan Ali İhsan (SABİS) Paşa komutasındaki 6. Ordu ile ilgili de şunları yazmıştır:

"(...)Bu münasebetle, emri altında bulunmayan, fakat muhabere irtibatı muhafaza edilen ve mütareke akdi hengâmında (ateşkes imzalandığı sırada) Musul'un epeyce cenubunda ordusuyla müdafaada kalmış bulunan 6. Ordu kumandanı Ali İhsan Paşa'yı da düşmanın yapabileceği tehlikeli bir hareketle ordusunun müşkül vaziyete düşeceğini ikazda da gecikmedi. Yıldırım Orduları grubu kıtaatının bulunduğu İskenderun'u işgale gelen Fransız donanmasına, topçu ateşiyle mukabele edileceği (karşılık verileceği) Atatürk tarafından bildirildi. Bunun üzerine düşman bu limanı işgalden sarfi nazar ettiği (vazgeçtiği) halde; Atatürk'ün tahmini gibi mütareke hükümlerine riayetkâr kalarak silâh çatmış bulunan 6. Ordu'ya baskın yapan düşman, Musul üzerine yürümüş ve şimaline (kuzeyine) geçmişti. Ordu kumandanını da esir ederek Malta'ya kadar götürmüşlerdi.(...)"¹²

Sabis'in yukarıdaki anlatıma iki noktadan itirazı vardır. Bu itirazları, göndermiş olduğu tekzipte şöyle belirtmektedir:

" Yeni Sabah Gazetesi Yazı İşleri Müdürlüğüne

Gazetenizin 19 Mayıs 1941 tarihli nüshanızın üçüncü sayfasının altıncı sütununda "19 Mayıstan Evvel" başlıklı yazı içerisinde altıncı orduya ve şahsıma ait yazılmış olan iki hatıradaki muharririnin yanıldığını gördüğümden tashihine mecburiyet hâsıl oldu.

Bu tashihin aynen neşrini rica ederim:

- 1- Halepteki yedinci ordu kumandanı Musuldaki altıncı orduya hiçbir ikazda bulunmamıştır. Aramızdaki hususi muhabereyi ben açmıştım ve başka meselelere dairdi.
- 2- Mütareke akdi zamanında Musul bizim elimizde idi. Musulu düşman muharebe ile zaptetmedi. Halep düşman işgaline geçmiş idi. İngilizler bize hiçbir baskın yapmamışlardı ve ben de orada esir olmadım. Mütarekeden sonra daha dört ay altıncı orduya kumanda ederek Şark vilayetlerinin İngilizler tarafından işgaline mani oldum. Orduları lağvedilen diğer kumandanlar kâmilten İstanbul'a dönmüşlerdi. Nihayet benim ordum da lağvedilerek İstanbul'a çağrıldım. 1919 senesi Mart

¹² Gürer, "19 Mayıstan Evvel", *Yeni Sabah*, 19 Mayıs 1941.

iptidasında İstanbul'a gelince Haydarpaşa İstasyonunda İngiliz polisi beni tutarak Musul cephesinde kendilerine kafa tuttuğumdan dolayı Maltaya sürdü. O zaman İttihat ve Terakki kabinesi erkânı da yakalanarak Bekirağa bölüğüne konmuşlardı. Onlar da benim arkamdan Maltaya sevk olundular.

Eski Altıncı Ordu Kumandanı

Emekli General

Ali İhsan Sabis"¹³

Gürer'in 22 Mayıs'taki tekzibe karşı cevabı 26 Mayıs tarihli gazetede gelmiştir. Cevap hem ayrıntılı hem de suçlayıcıdır. Gürer, Sabis'in iddialarıyla yazısını karşılaştırdığını ve Sabis'in iddia ettiği gibi "tashi" gerektiren bir durum bulamadığını belirtirken, Sabis'in Atatürk ile muhaberatının ayrıntısına girmedigini eklemiştir.

Kendisinin, 6.Ordu'nun komutanının emrinde kalmış olan Musul'un, "baskın tarzında olsun veya gülererek, kollarını sallayarak olsun velhasıl nasıl olursa olsun" düşman işgaline uğradığını söylediğini, buna karşın İskenderun'u işgale çalışan düşman savaş gemilerine karşı Atatürk'ün ateşle karşılık verilmesi emir ve tedbiriyle vatan toprağını işgal ettirmedigini yazdığını belirtmiştir. "Emekli general" ise Musul'un baskın tarzında düşmediğini söylerken, nasıl düştüğünü açıklamamıştır. Doğu illerini müdafaa gibi bir hizmetle meşgul olduğunu söyleyerek Musul konusunu kapatmaktadır. Gürer'e göre Sabis'in Musul'un önemini daha Harbiye sıralarında iken biliyor olması muhtemeldir. Buna rağmen, Atatürk'ün İskenderun'da yaptığını yapmamış ve Musul için kendini feda etmemiştir.¹⁴

Esaret konusunda ise esaret şekli olarak İstanbul Hükümeti'nin daveti üzerine ve hür olarak Haydarpaşa'ya geldiğini ve orada tevkif edildiğini söylediğini, hâlbuki bunun doğru olmadığını söyleyen Gürer'e göre Sabis'in esaret şekli şöyledir: " (...) Emekli general kendi hayatının muhafazası mülahaza ve mütalesiyle mütefildularının bir zabitanın ve bir mangasının himaye ve nezaretinde Haydarpaşa'ya kadar getirilmiş ve orada kendisine meokuf olduğu bildirilmiştir." Bu açıklamadan sonra Gürer, şu soruyu sormuştur:

¹³ "General Ali İhsan Sabis'in Bir Tavzihi", *Yeni Sabah*, 22 Mayıs 1941. Ayrıca bkz. Ali İhsan Sabis, "Eski Bolu Mebusu Cevat Abbas'a Cevap" *Tasvir-i Efkâr*, 20 Mayıs 1941.

¹⁴ Gürer, "General Ali İhsan Sabis'e Cevabım", *Yeni Sabah*, 26 Mayıs 1941.

“Müteliflere buyurdıkları gibi kafa tutmuş olsalardı, acaba mevkilerinde 4 ay kalabilirler miydi?”¹⁵

Atatürk ile olan ve Sabis’in “başka meselelere dair” olduğunu iddia ettiği muhaberatın bir ev, apartman kiralama ya da bir çiftlik satın alma gibi şeyler olamayacağını ifade eden Gürer’e göre, ikisi arasında zaten bu derece bir dostluk yoktur. Komşu orduların irtibatlarını temin vazifesiyle mükellef olduklarını, düşman harekâtının ve kendi ordularının vaziyet ve vazifelerini her gün birbirlerine bildirmek mecburiyetinde bulunmaları gerektiğini vurgulayan Gürer’e göre, Atatürk’ün komşusu bulunan 6.Ordu’yu, -Sabis “ikaz” sözcüğünü kabul etmediğine göre- “tenvir” ettiği muhakkaktır.¹⁶

Gürer, Musul ile ilgili bu açıklamalardan sonra, konuyu Milli Mücadele dönemine getirerek Sabis’e yönelik eski bir tartışmanın da adeta fitilini ateşlemiştir. Ona göre açıklamaları, “Emekli general neden Malta esaretinden kurtarıldıktan sonra [kaçtıktan sonra değil] *garp cephesinde ordu kumandanlığıyla taltif olunmuştur?*” itirazını doğurabilir. Buna verilecek cevap, gerek Atatürk’ün gerekse İnönü’nün, bir kıymet taşınması muhtemel tüm vatandaşlardan yararlanmayı kendilerine bir milli görev bilmiş olmalarıdır. Bu nedenle Sabis, bu orduda önemli bir görev alabilmiştir. Fakat çok geçmeden düşman karşısında büyük tehlikeler doğuracak hareketiyle İstiklal Mahkemesi’ne sevk edilmiş, mahkemenin hükmünden Atatürk sayesinde kurtulup bugünkü hayatını muhafaza edebilmiştir.¹⁷

Sabis, 28 Mayıs’ta vermiş olduğu cevabi yazıda, 22 Mayıs’ta *Yeni Sabah*’ta kısa bir tezkip yayınlamış olduğunu, esas ayrıntılı cevabı 23 Mayıs’ta başka bir gazetede, *Tasvir-i Efkâr*’da verdiğini, bu cevabı görmüş olsa Gürer’in 26 Mayıs’ta vermiş olduğu cevaptan utanacağını belirtmiştir.¹⁸

Gürer’in kendisini İngilizlerle uyuşmuş gibi gösterdiğini, hâlbuki Mütareke’den dört ay sonra İstanbul’a gelen Mareşal Allenby’nin İstanbul Hükûmeti’ne vermiş olduğu ultiatomun ilk iki maddesinde, kendisinin 6. Ordu komutanlığı görevine son verilip İstanbul’a getirilmesi ve ordusunun da lağvedilmesi ibaresinin bulunduğu dikkat çekmektedir. Sabis’e göre

¹⁵ A.g.m.

¹⁶ Yakın bölgeyi savunan iki ordu komutanı olarak, Gürer’in “tenvir” olarak nitelendirdiği Mustafa Kemal Paşa - Ali İhsan Paşa yazışmaların örneği için bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S: 28, Haziran 1959, Vesika no: 717 ve 722.

¹⁷ Gürer, “General Ali İhsan Sabis’e Cevabım”, *Yeni Sabah*, 26 Mayıs 1941.

¹⁸ *Yeni Sabah*, 28 Mayıs 1941.

bunun nedeni, bu talepten iki ay kadar önce, doğu illerini karıştırmaya çalışan Kiling adlı İngiliz yarbayını yakalatarak bir gün hapsedirmiş olmasıdır. Bu nedenle İngilizlerle uyuşacak adam kendisi değildir.

Mütarekeden sonra Musul'un "icabı kadar" muhafaza edildiğini ve "deoletin yeniden harbe girmek zaruretinde kalacağı son hadde kadar mukavemet gösterildiği"ni savunan Sabis, şöyle devam etmiştir: "(...) Bizim tarihimizdeki Musul müzakereleri ve itilafnamesi de muharebe ile zaptedilmemiş ve fetih hakkı olmayan ve ancak mütarekenin "sevokulceş noktalarını İngilizlerin işgal edebileceği" tarzından bulunan bir maddesine dayanarak işgal edilmiş Musul'un o zaman altıncı ordu tarafından ihdas edilmiş vaziyet ve gösterilmiş olan mukavemet üzerine yapıldığı aklı erenlerce malumdur. Boğazlarla İstanbul ve Adana dahi bu madde üzerine Musul'dan sonra işgal edilmiştir. O zaman acaba neden silahla mukabele olunmamıştır?"¹⁹

Gürer'in yazısındaki İskenderun savunması vurgusuna atıf yapan Sabis, İskenderun önüne gelen birkaç Fransız gemisine verilen cevaptan daha şiddetlilerini, kendilerinin Musul'da, iki tarafın da askerleri karşı karşıya süngü takmış hâlde dururken birkaç kez verdiklerini iddia etmiştir.

Ordular arasında, sadece başkumandanlık makamına verilen "harp raporları"nın birer suretinin, bilgilendirme amaçlı olarak teatisinin yapıldığını, harp raporlarında mücavir ordu kumandanlarını ne "tenvir" ne de "ikaz"ın yerinin olduğunu vurgulayan Sabis, 7. Ordu komutanının kişisel işleriyle uğraşan ve cephede bir bölüğe dahi kumanda etmeyen bir yaver yüzbaşının bunu takdir edemeyeceğini söyleyerek Gürer'e ağır bir hücumda bulunmuştur.

Sabis'in İstiklal Mahkemesi konusundaki cevabı ise mahkemenin kendisini çağırmadığı ve kendisine bir tek soru sormayı bile gereksiz gördüğü yönündedir. Akşehir'e gönderilen mahkeme, kendisi aleyhindeki iddiaları incelemiş ve kendisiyle ilgili incelenecek hiçbir konu bulunmadığına ve gerekiyorsa Divan-ı Harp tarafından meseleye bakılabileceğine karar vermiş ve "celadet" göstererek Ankara'ya dönmüştür.²⁰ Kendisini

¹⁹ A.g.m.

²⁰ Sabis daha sonra yazacağı anılarında, mahkeme heyetinin Gaziantep mebusu Kılıç Ali, Cebelibereket Mebusu İhsan (Eryavuz) Bey, Kütahya mebusu Cevdet (Barlas) Bey ve Elaziz mebusu Hüseyin (Gökçelik) Bey'den meydana geldiğini belirtecektir. Bkz. Sabis, C.6, s. 65. Mahkeme üyelerinden Kılıç Ali de İsmet Paşa tarafından kendilerine verilen ve Ali İhsan Paşa'ya yönelik hazırlanmış olan dosyada, ordu kumandanının suçlanmasını gerektirecek

mahkûm etmek için bu şekilde bir sonuç alınamayınca yedi-sekiz ay sonra evrak Divan-ı Harbe gönderilmiş, burada kendisine ait iddiaların ispatı olmadığına karar verilmiş, sadece konuyla ilgili bir tahrirat yazmadığı için kendisine “tekdir” verilmiştir. Sonuçta, kendisine “iktidarsızlık” isnadıyla sicil verilmiş ve emekliye sevk olunmuştur. Sabis, tüm bunların şahidi olarak Başvekil Hüseyin Rauf Bey ile General Kazım'ı (Özalp) göstererek yazısını bitirmiştir.²¹

Gürer buna da uzun bir cevapla karşılık vermiştir. İki ayrı günde yayınlanan cevapta Gürer, tahmin edileceği gibi Sabis'in cevabında doğrudan kendisine yöneltilen “*ordu komutanının kişisel işleriyle uğraşan ve cephede bir bölüğe dahi kumanda etmeyen bir yaver yüzbaşı*” ithamına takılmıştır. Bu nedenle ilkin “yaver” sözcüğünün çeşitli dillerdeki karşılıklarını vererek yazısına başlamıştır. Buna göre tüm dillerde harp yaveri, büyük komutanın mahremi ve yardımcısıdır. Bu nedenle, ordular arası tüm ilişkileri ve haberleşmeyi bilmesi doğaldır.²² Gürer'e göre, her ne kadar Sabis kendisinin cephede, ateş hattında bir kıta kumandanlığı yapmadığını iddia etmiş olsa da kendisi, eski Sırp ve Bulgar hudutlarından başlayarak Makedonya bölgesindeki harplerde kıta başında yetişmiş ve ordu içinde birçok talebe yetiştirmiştir. Atatürk de kendisini bu göreve çeşitli imtihan ve tecrübelerden sonra getirmiştir.

Gürer daha sonra, *İstiklal Mahkemesi* ve *Divan-ı Harp* konusuna girerek, Sabis'in hayatının kurtulma nedeninin, kendisinin anlattığı gibi olmadığını vurgulamıştır. Konunun o dönemde TBMM'de bir gizli oturumda görüşüldüğünü belirten Gürer, zamanı gelip de bu oturumun zabıtları yayınlandığında, Sabis'in hâlâ sağ olmasını dilemektedir. Çünkü o zaman hayatını kime borçlu olduğunu görecektir ve utanacaktır.

Gürer böyle söylemekle birlikte, TBMM Gizli Celse Zabıtları incelendiğinde, Ali İhsan Paşa konusunun Meclis gizli oturumunda görüşüldüğü tek oturumun, 18 Haziran 1922 tarihli gizli oturum olduğu görülmektedir. Söz konusu oturumda, Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'nın cepheden dönmesi nedeniyle altı milletvekili tarafından, cephenin son durumuna ve Ali İhsan Paşa'nın hangi sebepten ötürü emir komutadan çıkarıldığına dair

hiçbir unsura rastlamadığını yazacaktır. Bkz. Hulusi Turgut (Der.), *Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 387-389.

²¹ A.g.m.

²² Gürer, “Emekli General Ali İhsan'a Son Cevabım-1”, *Yeni Sabah*, 4 Haziran 1941.

bir takrir verilmiştir. Milletvekilleri arasında, Ali İhsan Paşa'nın görevden alınması ile o dönem ortaya atılan, "ordunun taarruz etme gücünde olmadığı" iddiaları arasında bir bağlantı olduğu zannı vardır. Kazım Paşa konuyla ilgili olarak, "Ali İhsan Paşa zaptı rapta muhalif harekette bulunduğu için cephe kumandanı kendisinden Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine şikâyet etmiştir. Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti de Başkumandana yazmıştır. Başkumandan Paşa da vazifesi başında devamı memuriyetini gayri caiz görerek emir ve kumandanı çıkarılmasını bildirmiştir. Evrakının da usulü dairesinde tanzimi ile muamele kanuniyenin takibini emretmişti. Evrak cephede ihzar edildi ve Erkânı Harbiye Umumiyeye gönderildi. Oraca emir ve kumandaya ait cihetleri tetkik edildikten sonra Müdafai Milliyeye verilecek ve orada muhakeme dairesinde tetkikat yapıldıktan sonra muamele usulü dairesinde cereyan edecektir. Bu meselenin heyeti umumiyesi ve şekli kanunîsi budur. Bunun teferruatına dair şimdiden Meclisi Âliye malumat arz etmek lüzumu yoktur zannedirim." şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bu açıklama dışında, Gürer'in iddia ettiği gibi Sabis'in "hayatını[n] kime borçlu olduğunu görece[ği] ve utanaca[ğı]" bir görüşme, açıklama vb. olmamıştır.²³

Ertesi gün yazının devamında Gürer, İstiklal Mahkemeleri'nin kanun haricinde ve vicdani kanaatlere aykırı olarak hiçbir zaman hareket etmediğini savunmuş, mahkemenin Sabis'i mahkûm etmeme nedeni olarak da şunu göstermiştir: "Evet emekli general. Mahkeme sizi mahkûm etmedi. Çünkü tecziyenizle tekevvün etmiş millî kuvvet ve kudretin zaafa uğradığı ümidini düşmanlara vermek istemedi."²⁴

Gürer'in Sabis'e yönelik iddialarına bir dayanağı da Atatürk'ün *Nutuk* adlı eseri olmuştur. Buna göre, *Nutuk*'un bir bölümünde Atatürk, Sabis ile ilgili ağır denebilecek eleştirilerde bulunmuştur. Bu eleştirilerini güçlendirecek bir kanıt olarak, Millî Mücadele döneminde Sabis'in kurmay başkanlığını yapmış olan Kaimmakam Halit (Akmansü) Bey'in Batı Cephesi kumandanlığına vermiş olduğu 20 Kânunusani 1338 (20 Ocak 1922) tarihli raporundan alıntılar yapmıştır. Gürer, yazısında hem Atatürk'ün konuya dair değerlendirmelerini hem de Akmansü'nün söz konusu raporunu vermiştir.²⁵

²³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 3, 57. Oturum, 22 Haziran 1922, s. 484-486.

²⁴ Gürer, "Emekli General Ali İhsan'a Son Cevabım-2", *Yeni Sabah*, 5 Haziran 1941.

²⁵ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara, 1927, s. 408-411. Söz konusu raporda Halil Bey, " (...) Kumandanım Ali İhsan Paşa hazretlerinin geldiği gündün beri madun kumandanların izzetinesini ve

Gürer, yazısında yine Halit Bey'in yukarıda belirtilen raporuna dayanarak, Sabis'e yönelik bir suçlamada daha bulunmaktadır. Buna göre, esareti sırasında Sabis, kendisini esir edenlerden yani İngilizlerden manda talep etmeyi çevresine telkin etmiş ve dahası Damat Ferit'ten af talebinde bulunmuştur. Sabis bunları yaparken Anadolu'da Atatürk önderliğinde başlayan mücadele başarılı olmuş ve bu başarının ilk ödülünü Sabis, Malta esaretinden kurtarılarak görmüştür. Devamında da 1. Dünya Savaşı'ndaki hareketi dikkate alınmayarak kendisine ordu komutanlığı verilmiştir. Fakat göreve başladıktan sonra yapmış olduğu "askeri komplo", onu mahkemelere düşürmüştür.

Gürer ayrıca, Sabis'in iddia ettiği gibi o dönemde Hüseyin Rauf Bey'in Başvekil olmadığını, TBMM Reis Vekili olduğunu iddia etmiştir.

İki taraf arasındaki tartışmalar bu noktada iken, gazeteci İhsan Altay (Orhun) da tartışmaya dair bir yazı kaleme almıştır. İki taraf arasında o ana kadar yapılan tartışmayı özetlemekle işe başlayan Altay, tartışmada Gürer'in yanındadır. Altay'a göre, "(...) Ali İhsan Sabis'in bütün şiddetli arzularına rağmen hayatta birinci planda bir şahsiyet olmaması bir tesadüf eseri değildir. Formalist zihniyeti, başkalarını hiçe sayan tavır ve hareketleri, hakikatlerin hakkını vermekte gösterdiği kısırlık, onu zincirlemektedir."²⁶ Altay'ın dikkat çektiği bir başka husus ise, Sabis'in astlarının ve üstlerinin muhabbetini hiçbir zaman kazanamamış bir komutan olmasıdır.

Gürer'in son cevabına bir son cevap da iki ayrı gazetede, birkaç gün arayla Sabis'ten gelmiştir.²⁷ Sabis, "(...) evvelki hakikate muhalif, abuk sabuk laflara yeni ilaveler yapılmış olduğundan şu son tokmak darbesini indirmeye lüzum görüldü (...)" şeklinde, son cevabını veriş nedenini açıklamaktadır. Buna göre, Gürer'in Malta ile ilgili iddiaları, Malta'da 1919'un Nisan ve Mayıs aylarında, esir küçük rütbeli subaylar arasında konuşulan ve jurnalciler

şevki vazifesini kiracak muameleler yapması ve cereyan eden muhabberattan müstebân buyurulmuş olacağı veçhile cepheye karşı maduna hissettirecek derecede gayrimakul bir muhabbet kapısı açması, benlik kokusu hissedilen mütalâa yarışına girişmesi, kâinatın takdir ve hürmet ettiği cephe karargâhının nüfuzunu azaltmak istediğini işrab eder bir hattıhareket takip etmesi, beni cidden düşündürdü ve müteessir etti. Muamelâtım imkân nispetinde tadile çalıştım. Fakat yine büyük bir fark göremedim. (...)” şeklinde istifasının nedenlerini açıklamış ve ayrıca, Musul'un kaybına yönelik olarak Ali İhsan Paşa'nın kusurlarını sıralamıştır.

²⁶ İhsan Altay, "Bir Münakaşa Hakkında Düşünceler", *Yeni Sabah*, 9 Haziran 1941.

²⁷ Ali İhsan Sabis, "Mecburi ve Son Bir İzah", *Tasvir-i Efkâr*, 7 Haziran 1941; *Yeni Sabah*, 11 Haziran 1941.

tarafından uydurulan gülünç iddialardır. Üstelik bu iddialar, daha sonra *İstiklal Mahkemesi'*ne ve *Divan-ı Harb'e* iletilen iddialar arasına sokulmuş fakat her iki mahkemede de üzerinde durmaya değer görülmemiştir.

O dönemde Hüseyin Rauf Bey'in Başvekil olmadığı iddiasına da kendisinde bulunan bir belgeyle karşılık vermiştir. Söz konusu belge, kendisinin emekliye sevki hakkında Konya'da tebliğ edilen 5 Temmuz 1339 tarihli belgedir. Sabis'in "şifre" olarak adlandırdığı belgede, Hüseyin Rauf Bey'in imzası vardır.

Sabis, bundan sonra doğrudan Gürer'in kişiliğine yönelik olarak, "*Ordunun Cihan harbindeki hareketlerini, tekmil Cihan Harbini işret sofralarında ve şahsi ihtiyaçları temin ve tatmin ile geçirmiş bir şahsi yaver anlayamaz.*" şeklinde ve oldukça sert bir suçlamada bulunmuştur.²⁸

Buradan Musul konusuna gelen Sabis'in hedefinde bu kez, o dönemde Dicle Grubu'na kumanda eden ve onun tabiriyle "*sarhoşluktan başını kaldıramayan*" Kaimmakam İsmail Hakkı vardır.²⁹ İngilizler, İsmail Hakkı Bey'in emrindeki hafif mevcutlu kıtaları arkadan kesmişler, tüm muhabere hatlarını tahrip etmişlerdir. Bu durumda kendisinin Musul'dan ona emir vermesine olanak kalmamış ve İsmail Hakkı Bey, maiyetiyle birlikte esir düşmüştür. Bu olayın, Filistin ve Suriye'deki orduların darmadağın bir şekilde Halep'in kuzeyine çekildiği döneme rastladığına dikkat çekmiş, "*O tarafta olamayan işlerin, Musul tarafından olabileceğini zannetmek vukufsuzluğa*

²⁸ *Tasvir-i Efkâr*, 7 Haziran 1941. Yeni Sabah'ta bu cümle, "*Bütün cihan harbini bazı karargâhlarda geçirmiş herhangi bir şahsi yaver anlayamaz.*" şeklindedir. Bkz. *Yeni Sabah*, 11 Haziran 1941. *Tasvir-i Efkâr*'daki açıkça yazılan ithamın, dört gün sonra Yeni Sabah'ta (.....) şeklinde verilmesinin nedeninin Sabis'in mi yoksa Yeni Sabah'ın mı bir tashihi olduğu anlaşılacaktır. Diğer taraftan, Sabis'in dört gün sonraki yazıda bazı eklemeler (Ali Şükrü olayı gibi) ve bazı düzeltmeler (1922 yerine 1923 yazması, İsmail Hakkı'nın ismini vermeden "piyade kaimmakamı" tabirini kullanması gibi) yaptığı düşünüldüğünde, bu şekilde bir değişikliğin de Sabis'in kaleminden çıkmış olması muhtemeldir.

²⁹ İsmail Hakkı Bey (1317-P.59), 1883 İstanbul doğumludur. 1899 tarihinde girdiği Harp Okulu'ndan 10 Ocak 1902 tarihinde teğmen olarak mezun olmuştur. 1910-1911 yılları arasında Fransız Ordusunda eğitim ve öğrenim görmüştür. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'na katılmıştır. 1. Dünya Savaşı'nın sonlarında, 14. Fırka komutanı iken birliğiyle birlikte İngilizlere esir düşmüştür. 17 Eylül 1920 tarihinde Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katılmıştır. Bu dönemde, 11. Kafkas Tümen Komutanlığı ve Kars Müstahkem Komutanlığı görevlerinde bulunmuştur. Savaştan sonra Kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası ile taltif edilmiştir. 8 Nisan 1923 tarihinde Keşan Jandarma Bölgesi Müfettişi iken vefat etmiştir. Bkz. *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1989, s. 168-170.

delalet eder." diyerek Gürer'in yer aldığı cepheye, dolaylı yoldan da Mustafa Kemal Paşa'ya tarizde bulunmuştur.

Gürer'in önceki yazısında raporunu kanıt olarak gösterdiği Akmansü hakkında da iddialara cevap veren Sabis, "ismi geçen jurnal sahibi" olarak nitelediği Akmansü'yü de itham etmiştir. Kurmay başkanlığını yaptığı sırada görevini yapmaması, içki ve uyku ile vakit geçirmesi nedeniyle kendisini birkaç kere şiddetle azarlamış ve cezalandırmıştır. Bunun üzerine istifa eden Akmansü, bu nedenle Nutuk'ta da geçen "jurnali" önce sözlü sonra yazılı olarak yapmıştır. Ayrıca Akmansü, Hilafetin kaldırılması sırasında da "*Halife bu memlekete lazımdır.*" diyerek hilafet lehinde oy kullanmıştır.³⁰

Sabis'in, Malta esaretine dair "kurtarıma" iddiasına da itirazı vardır. Ona göre bu, 16 kişi ile beraber, "kelle koltukta" yapılmış bir firardır. O dönemde, kendisinin bu firarı gerçekleştiremeyeceğini, İngiliz himayesiyle Kuşadası'na çıkarılmış olabileceğini sanan "kara yürekli" de az olmamıştır. Bu 16 kişinin bir kısmının sağ olduğunu (eski valilerden Sabit ve Necmi Beyler),³¹ olayın onlardan sorulabileceğini belirtmektedir. Kendisi Ankara'ya geldiğinde, kaçma hadisesi nedeniyle General Harrington'a, *Hakimiyet-i Milliye'* de acı bir cevap dahi neşretmiştir.³² Sabis son olarak Gürer'e, çizmeden yukarı söz ve dayanaklar yerine, milletvekilliğine ve Tayyare Cemiyeti'ne dair yaptığı hizmetlerle ilgili halkı aydınlatması tavsiyesinde bulunmuştur.

³⁰ *Tasvir-i Efkâr*, 7 Haziran 1941.

³¹ Burada sözü edilenler, Sabit Sağroğlu ve Süleyman Necmi Selmen'dir. Sağroğlu, 1881 Kemah doğumludur. Halk Fırkası ve Terakkiperver Cumhuriyet fırkası kurucu üyesidir. II, VIII ve IX. dönem Erzincan, VI ve VII. Dönem Elazığ (Elaziz) milletvekilliklerinde bulunmuştur. 1960 yılında vefat etmiştir. Selmen, 1871 Bafra doğumludur. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda I. ve II. Dönem Canik (Samsun), Cumhuriyet Dönemi'nde de II, VI ve VII. Dönem Samsun milletvekilliğinde bulunmuştur. 1943 yılında vefat etmiştir. Bkz. *TBMM Albümü (1920-2010)*, Cilt 1, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s. 423 ve aynı eser C. 2, s. 559.

³² Dönemin İstanbul gazetelerinde, İngiliz Generali Harrington'un, Sabis'in Malta'dan kaçarak, vermiş olduğu şeref sözünü tutmadığına dair beyanını yayınlanmıştır. Bu konuyla ilgili anılarında şöyle demektedir: "(...) Esasen beni 1919'da Haydarpaşa'da yakalayarak Malta'ya sürmelerinin hangi namus ve şeref icabı olduğunu, hangi milletlerarası haklara dayandığını acı bir lisanla yazarak (*Hâkimiyet-i Milliye*) gazetesine "General Harrington'a cevap" başlıklı bir makale halinde gönderdim." Bkz. Sabis, a.g.e., s. 113-114. Ayrıca bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, "General Harrington'a Cevab", 11 Teşrinievvel 1337.

Fakat Gürer'in sonun sonu şeklinde bir cevabı daha vardır.³³ Bu arada, cevabı yayınlayan gazetelerden *Tasvir-i Efkâr* yöneticileri de tartışmanın uzamasından rahatsız olmuş olacaklar ki Gürer'in mektubunun başına şöyle bir açıklama koymuşlardır: "(...) Gazetemiz bu münakaşadan tamamen bitaraftır. Bu sıfatla da hükmü efkârı umumiyeye bırakarak serbest sütunlarını Matbuat Kanunu hükümleri mucibince muarızların yazılarına bizzarure açmış bulunmaktadır. *Tasvir-i Efkâr*'ın temennisi, içinde bulunduğumuz şu buhranlı zamanlarda bu münakaşanın her iki taraf için de arzu edilmeyecek vadilere sürüklenmemesidir."³⁴ Hiç şüphesiz, gazete yöneticilerinin yapmış olduğu bu açıklamadaki en önemli etken, bir süreliğine kapatılma endişesidir.

Gürer'e göre; Sabis'in suçladığı üç kişiyi de (Halit Bey, İsmail Hakkı Bey ve kendisi) aynı ithamla yani sarhoşlukla suçlaması gülünçtür. Sarf ettiği "tekmil Cihan Harbini işret sofralarında ve şahsi ihtiyaçları temin ve tatmin ile geçirmiş bir şahsi yaver" ithamı ise anlamlıdır. Çünkü Gürer'e göre Sabis, kendisinin yirmi dört yıl aralıksız olarak Atatürk'ün sofrasından başka sofrasının olmadığını bilmektedir.

Hüseyin Rauf Bey konusuna gelince, Sabis'in ordudan el çektiği dönemde *Başvekâlet* gibi bir unvan olmadığı gibi Hüseyin Rauf Bey de *İcra Vekilleri Heyeti* reisi değildir, Sabis ayrıldıktan epey sonra bu göreve gelmiştir. Emeklilik tebliğini de *İcra Vekilleri Heyeti* reisi yapmıştır.³⁵

Burada iki taraf arasında bir yanlış anlama söz konusudur. Gürer'in kastettiği dönemle Sabis'in kastettiği dönem arasında fark olduğu görülmektedir. Gürer, ordudan el çektiği Haziran 1922'yi kastederken, Sabis, Divan-ı Harp dönemi ve sonrasını kastetmektedir. Rauf Bey, 12 Temmuz 1922'de İcra Vekilleri Heyeti Reisliğine getirilmiş ve 4 Ağustos 1923'e kadar bu görevi sürdürmüştür. 12 Temmuz 1922'den önceki görevi, yani Sabis'in görevden el çektiği dönemdeki görevi Nutuk'ta "TBMM İkinci Reisi" olarak geçmektedir.

Gürer, Sabis'in Malta esaretine dair şu sözlerle bir ithamda daha bulunmuştur: "(...)Maltadan kaçmak hazırlığına; alenen eşyalarını haraç mezat ederek satmakla başlayan Ali İhsan Sabis'in kaçacağı gün yürüyemeyecek derecede

³³ *Yeni Sabah*, 13 Haziran 1941 ayrıca bkz. Gürer, "General Ali İhsan Sabis'e Cevap", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Haziran 1941. İki tarafın karşılıklı cevabi yazılarına sürekli "son" göndermesi yapılmaları, dönemin basınında mizah konusu olmuştur. Bkz. Naci Sadullah, "Siz de Okuyunuz da Hep Beraber Gülelim", *Tan*, 14 Haziran 1941.

³⁴ *Tasvir-i Efkâr*, 13 Haziran 1941.

³⁵ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 411.

*dört takım elbise giymesi, hakikaten Malta arkadaşlarını büyük hayretlerle güldürmüş ve on beş firari arkadaşını da yakalanacağız korkusu ile son derece telaş ve heyecana düşürmüş olduğunu Malta arkadaşları söylüyor (...)*³⁶

Musul konusunda da suç -her ne kadar Sabis ona yüklemeye çalışsa da - piyade yarbayı İsmail Hakkı Bey'de değildir. Bu konuda Halit Bey'in; Ali İhsan Paşa'nın yanlış verdiği emirden dolayı Dicle Grubu'nun felakete uğradığını söylemiş olduğunu hatırlatan Gürer, Sabis'in bu emirden bahsetmeyerek gerçeği bir sürü lafla örttüğü görüşündedir ve konuyla ilgili üç sorusu vardır: *"Daha evvelden bu zatın sarhoşluğu malum idiyse, neye vazifesinde bırakıldı? O güne kadar müsamaha ettilerse bu mühim cephe noksan veya zaafını neye bizzat ikmal etmediler? En nihayet ordu kumandanı; uzak yakın cepheye ne mesafede bulunursa bulunsun ordu kıtaat[ı] ile irtibatını temin edememek gibi bir mazeretle kendini kurtarabilir mi?"*³⁷

Sabis'in Suriye-Filistin Cephesi ile ilgili olarak, *"ordularımızın darma-dağınık bir hâlde Haleb'in şimaline kadar çekildikleri"* iddiasına da değinen Gürer, *Genelkurmay Harp Harihi Encümeni Başkanlığı'nın çıkarmış olduğu Askeri Mecmua'nın Atatürk'ün ölümü ile yayınladığı "fevkalade nüsha"* sında, bölgedeki Yıldırım Orduları'nın 17-30 Ekim 1918 arasındaki bölgedeki mücadelelerinin ayrıntılı bir şekilde anlatıldığını belirtmiş ve derginin ilgili sayısından uzun bir alıntı yapmıştır.³⁸ Buna göre, orada düzenli bir geri çekilme, hatta son dönemde düşman taarruzuna karşı başarılı bir mukavemet vardır. Kaldı ki *"Yedinci Ordunun vazife aldığı tarihten Dicle Gru[b]unun esir edilmesi ve binaenaleyh Musulun düşmesi 12 ve 13 gün sonradır. Bu suretle de elim Musul vakası ile Filistin ve Suriye ricatinin hiçbir alakası olmadığı gün gibi aşikârdır (...)"*³⁹

3. Halit Akmansü'nün Tartışmaya Katılması

Günlerdir süren Gürer-Sabis düellosu, Gürer'in yukarıdaki yazısıyla biterken, ismi her iki tarafça da gündeme getirilen Halit Akmansü, her iki

³⁶ Gürer, "General Ali İhsan Sabis'e Cevap", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Haziran 1941. Gürer bu iddianın kimler tarafından dile getirilmiş olduğunu belirtmemektedir.

³⁷ A.g.m.

³⁸ Belirtilen derginin künyesi için bkz. *Askeri Mecmua*, C:X, S.114, (1 Eylül 1939). Derginin bu sayısından ayrı olarak "Atatürk" adlı eki vardır. Gürer'in yaptığı alıntı bu ektendir. Bkz. *Atatürk*, (Askeri Mecmua fevkalade Nüsha), Genelkurmay Harp Tarihi Encümeni Yay., Askerî Matbaa, İstanbul, 1939, s. 22-23.

³⁹ *Tasvir-i Efkâr*, 13 Haziran 1941.

gazeteye göndermiş olduğu mektupla sürece katılmıştır.⁴⁰ Akmansü öncelikle mektubunda, hasta olduğu ve hava değişimi için Daday'da bulunduğu için basını düzenli takip edemediğini, Gürer'in neşriyatını okuyamadığını, buna rağmen Sabis'in 7 Haziran'da *Tasvir-i Efkâr* ve 11 Haziran'da da *Yeni Sabah*'taki yazılarını okuduğunu belirtmektedir. Akmansü'nün mektubu 12 Haziran tarihlidir. Dolayısıyla Sabis'in yazılarından hemen sonra kaleme alınmıştır.

Akmansü, tartışmada dile getirilmiş olan raporu vermeye mecbur kaldığını söyleyerek, Sabis'in bu rapor nedeniyle değil, "dürüst hareket etmemesi, düşman vatanın göbeğindeyken orduda mafevok makama karşı itibarı sarsacak tavır ve harekette bulunması, mafevokleriyle uğraşması" nedeniyle emekliye sevk edildiğini vurgulamaktadır.⁴¹ Kendisi de zaten bu nedenlerden dolayı istifa etmiştir. İstifası sonrası Sabis, kendisine ordu levazım reisi Cemil Tahir Bey (General Cemil Tahir TANER) ve harekât şube müdürü Vecihi Bey'i (daha sonra Levazım reisi) gönderip, istifa nedenini öğrenmeye çalışmıştır. Akmansü'nün onlara cevabı, Sabis'in uygunsuz davranışlar içerisinde olduğu ve bu şekilde davranarak "kendisini de mesuliyet içerisine sürükleyeceğine kanaat getirmiş olması" şeklindedir. İstifası üst makamlara gönderilirken, Sabis tarafından istifa belgesine, "içki içmesinden dolayı kendisinin takdir edilmesine darılarak istifa ettiği" notu düşülmüştür. Hâlbuki kendisi, okuldan yüksek bir ahlak notuyla ve sınıf ikincisi olarak mezun olmuş ve askerlik hayatında da amirlerinden hiç takdir almamıştır. Ayrıca belirtildiği gibi ayyaş da değildir.

İstifasının Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderilmesi üzerine, komutanlık tarafından kendisine istifasının gerçek nedeni sorulmuştur. Akmansü de daha önce sözlü olarak söylemiş olduğu ve Sabis'in jurnalcilik olarak nitelendirdiği bu beyanı, vatani ve vicdani bir vazife olarak gördüğü için yazılı olarak da vermiştir.

Akmansü, Dicle boyunda, Şirkat civarında esir edilen birlik konusunda Sabis'in İsmail Hakkı Bey ile ilgili suçlamalarına yönelik olarak, öncelikle İsmail Hakkı Bey'in sevk ve idarede kusuru olsa da kabahatin büyüğünün orduda olduğunu iddia etmektedir. Çünkü "Musul'dan 90 kilometre cenupta nihayet bir kolordu mevcudundaki bu kuvveti İsmail Hakkı Bey'in sarhoşluğu da malum iken adi muharebe vasıtalarıyla Musul'dan idareye

⁴⁰ *Yeni Sabah*, 18 Haziran 1941; *Tasvir-i Efkâr*, 18 Haziran 1941.

⁴¹ *Tasvir-i Efkâr*, 18 Haziran 1941.

*kalkışmak, fevkalade bir zamanda teşebbüsü şahsi ile hareket kabiliyeti olmayan bir maiyet kumandanına hâl ve vaziyete muvafık olmayan emirler vermek Generalin kendi hatalarıdır (...)"*⁴²

Esir olan alayların da mevcutları zayıf olmakla birlikte, genellikle Irak Cephesinde başarı göstermiş ve sancakları altın ve gümüş imtiyaz madalyaları ile taltif edilmiş alaylar olduğunu söyleyen Akmansü, en büyük bir kumandanın da bazen hatalar yapabileceğini, önemli olanın eksikliğini bilmek ve kabullenmek olduğunu, hataların ölümlere yüklenemeyeceğini vurgulamaktadır.

Yazının ilerleyen bölümlerinde Akmansü, 1. Dünya Savaşı sırasında Ali İhsan Paşa'nın kendisiyle olan hukukuna dikkat çekmiştir. Buna göre, Ali İhsan Paşa Irak'ta ilk olarak 13. Kolordu Komutanı olarak görevlendirilmiştir ve Akmansü de kurmay yüzbaşı olarak onun maiyetinde bulunmuştur⁴³. Akmansü'nün 52. Fırka'ya tayinin çıkması üzerine Ali İhsan Paşa, kendisini göndermemek için Irak Grup Komutanlığı'na yazılı istekte bulunmuştur. Daha sonra bulunduğu 6. Ordu ve 1.Ordu komutanlığı görevlerinde de kendisini kurmay başkanı olarak istetmiştir. Hatta Musul'dan çıkarıldıktan sonra Ali İhsan Paşa'dan sonra ordu komutan vekili olan şahıs ile birlikte [adı belirtilmiyor ama 2. Tümen komutanı Aşir Bey] başarılı bir tahliye yürüttükleri için Nusaybin'e, karargâha geldiğinde, yaveri Hasan Bey aracılığıyla kendisine Ali İhsan Paşa tarafından altın bir saat bile hediye edilmiştir.⁴⁴

Akmansü'nün iddiasına göre; Nusaybin'de iken, *General Allenby* tarafından İstanbul Hükümeti'ne verilen ve *ikinci mütareke* olarak adlandırılan ultiyatomu üzerine görevden ayrılan Ali İhsan Paşa'ya, kendisi tarafından İstanbul'a gitmemesi, gitmesi hâlinde esir edilebileceği, Harput ve Malatya muntkasında oturması hâlinde kendisine her türlü hürmet ve kolaylığın gösterileceği söylene de o, gitmeyi tercih etmiştir. Gitme nedeni, İstanbul'da büyük bir makama getirileceğini düşünmesindedir. İstanbul yolculuğu öncesi İngilizlerden özel tren ve Haydarpaşa'ya kadar İngiliz

⁴² A.g.m.

⁴³ Ali İhsan Paşa'nın 13. Kolordu Komutanı olarak İran'da göstermiş olduğu başarılarla dair bkz. Mehmet Sinan Özgen, *Bolvadinli Mehmet Sinan Bey'in Harp Hatıraları*, (Yayına Hazırlayan: Servet Avşar,-Hasan Babacan-Muharrem Bayar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.104.

⁴⁴ Saatin üzerinde şunlar yazılıdır: "Harbi umumideki hidemat-ı bergüzidenize nişanei takdir. 13 üncü Kolordu Kumandanı Ali İhsan" Bkz. *Tasvir-i Efkâr*, 18 Haziran 1941.

muhafız kuvveti talep etmiş, Haydarpaşa'ya vardığında da tutuklanıp Malta'ya gönderilmiştir.

Akmansü, Ali İhsan Paşa'nın İstanbul'a gitmesiyle, kendisinin Diyarbakır'da bulunan 13. Kolorduda kaldığını, Ali İhsan Paşa'nın kolordu bölgesindeki siyasetsizliği yüzünden işgal tehlikesi geçiren bölgenin, Türk camiasından ayrılmaması için General Kenan⁴⁵ ile birlikte en çok çalışanlardan olduğunu vurgulamaktadır. Üstelik hizmetleri bununla da kalmamaktadır. Kendisi, Kuvayımilliye tarihindeki ünlü "Malatya hadisesi"⁴⁶ nin en faal isimlerinden olduğu gibi, Sivas Kongresi'nin güvenli bir şekilde toplanmasını sağlayanlardandır.⁴⁷ Daha sonra da Millî Mücadele'de Sakarya Meydan Muharebesi'nde 3. Kafkas Tümeni'nin, Büyük Taarruz'da da 4. Kolordu Komutanı Kemalettin Sami maiyetinde 5. Kafkas Tümeni'nin komutanı olarak görev yapmıştır.⁴⁸ Tüm bunları yapan, "sarhoş ve uykucu" olarak nitelenen kendisidir.

Daha sonra Akmansü, Sabis'in kendisine yönelttiği *Hilafet* ile ilgili ithamlarına cevap vermektedir. Buna göre, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre hiçbir milletvekili, meclis kürsüsünden söylemiş olduğu sözler nedeniyle sorgulanamaz ve konu zabıt ceridelerinde malumdur.⁴⁹

⁴⁵ Burada sözü edilen Mehmet Kenan Dalbaşar (Süv. 1318-7), 1888 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1912'de kurmay olmuş, Balkan Savaşları sonrasında Türk-Bulgar sınır komisyonunda yer almıştır. 1. Dünya Savaşı'nda çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Ağustos 1918'de 5. Tümen Komutanlığı'na atanmıştır. Millî Mücadele'de Sakarya Meydan Muharebesi'ne ve sonrasında takip harekâtına katılmıştır. 1926 yılında tümgeneralliğe tefi etmiş ve Genelkurmay 2. Başkanlığı görevine getirilmiştir. Son görevi olan 7. Kolordu Komutanlığı sırasında, 1935 yılında vefat etmiştir. Bkz. *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1989, s. 196-197.

⁴⁶ Malatya hadisesi, Erzurum Kongresi sürecinde Elazığ Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Bedirhani tarafından bölgede çıkartılmak istenen bir ayaklanma girişimidir. Olaydan Nutuk'ta da bahsedilmiştir.

⁴⁷ Akmansü burada sözlerinin kanıtı olarak, M. Kemal Paşa tarafından "Kongre reisi" sıfatıyla 9 Eylül 1919 tarihinde 13. Kolordu'ya gönderilmiş olan bir teşekkür mektubunu göstermektedir.

⁴⁸ Buradaki önemli hizmetlerinin, daha sonra yayınlanan 4. Kolordu ile ilgili bir kitapta da yazılı olduğunu belirtmiştir. Söz konusu kitap, 97 sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı eki (S.38) olarak yayınlanmıştır. Bkz. Fahri Aykut, *İstiklâl Savaşında 4. Kolordu*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1935.

⁴⁹ Akmansü'nün belirtmiş olduğu zabıt ceridesi için bkz. TBMMZC, Devre: 2, C.7, İkinci İc-tima, (3.3.1340), s. 35-36. Görüşmelerde Akmansü özetle, hilafetin "şeri" değil "siyasi" tarafını düşündüğünü, "Hilafet mülgadır." demeyi doğru bulmadığını, bunun yerine "Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde." denilebileceğini beyan etmektedir.

Konunun gazete sütunlarında tartışılmasına da Akmansü'nün itirazı vardır. Ona göre, ilgili makamlar tarafından harp cerideleri ve askeri belgelere dayanılarak ve o günün alay kumandanlarından bugün hâlâ sağ olanlardan bilgi alınarak askeri tarih yazdırılabilecek ve halkın konuyla ilgili aydınlatılması sağlanabilecekken, olayı gazete sütunlarında tartışmak abestir.

Sözlerini, 3 Eylül 1338'de Başkomutan M. Kemal Paşa'dan almış olduğu takdirnameyi paylaşarak bitiren Akmansü'ye göre, anlattıkları ve paylaştığı belgeler, "Ali İhsan Sabis'in müfteriyane isnâdatını tekzibe kâfidir (...)"⁵⁰

4. Sabis'in Akmansü'ye Cevabı

Akmansü'nün mektubuna Sabis, 24 Haziran'da on beş maddelik uzun bir cevap vermiştir. Öncelikle, tartışmaya Halit Bey'in ismini kendisinin karıştırmadığını (dolayısıyla Gürer'in karıştırdığını) vurgulayarak başlayan Sabis, Halit Bey'in Irak'ta 6. Ordu'da farklı, Millî Mücadele'de 1. Ordu'da farklı bir görüntü çizdiğini, ilkinin olumlu ikincisinin ise olumsuz olduğunu belirtmektedir. İkinci görevindeki olumsuzluğun nedeni olarak, "içki ve "dimağ yorgunluğu"nu göstermektedir.

Halit Bey'in Hilafet konusundaki tavrını yine gündeme getiren Sabis, her ne kadar milletvekillerinin kendi düşüncelerini açıklamaları doğalsa da, Halit Bey'in düşüncelerinin genellikle "ekzantrik ve isabetsiz" olduğunu söylemiştir.

Musul ile ilgili olarak, sözü Dicle Grubu'nun esaretine getiren Sabis, Ali Fuad Paşa gelememesinden, görevini yapamayacağını bildiği hâlde İsmail Hakkı Bey'i grup komutanlığında bırakmak zorunda kaldığını, bu zatın da kendisinin vermiş olduğu çekilme emrini uygulamayarak esaret olayına neden olduğunu kaydetmektedir. Sabis'in bu konuyu teyit edecek bir tanığı da vardır. Bu tanık, dönemin topçu alay kumandanı Kaimmakam

⁵⁰ *Tasvir-i Efkar*, 18 Haziran 1941.

Zihni (TOYDEMİR) Bey'dir.⁵¹ Musul bölgesinde kalmasının ve Dicle boynuna, Şirket tarafına birkaç alayı kumanda için gitmemesinin nedeni ise "gülünç bir Don Kışotluk yapmamak"tır.⁵²

Şubat 1919'da İstanbul'a çağrılma emri geldiğinde, bu konuda Halit Bey ile sadece gidiş yolunu (karayolu ya da demiryolu) konuştuklarını, İstanbul'a giderken iddia edildiği gibi yüksek makamlara geçme hülyasında bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca yolculuk sırasında, İstanbul hakkında kimse şüphe doğuracak bir beyanda bulunmamıştır. Ona göre böyle bir şeyden bahsedilmiş olsaydı, kendisi Konya'da kalabilirdi.

Millî Mücadele sırasında Dinar ve Sandıklı taraflarına teftişe çıktığı bir sırada, Halit Bey'in geç kalktığından dolayı kendisine yetişemediğini, bu nedenle kendisini "tekdir" ettiğini, bunun üzerine Halit Bey'in istifa ettiğini iddia etmektedir. Sonra da Halit Bey, Sabis tarafından "jurnal" olarak nitelenen "rapor" u yazmıştır.⁵³

5. Tarafların Sonraki Yıllarda Yayınlanan Anı-Kitaplarında Tartışmaya Dair Değerlendirmeler

Yukarıda basın yoluyla yaşanan tartışmanın tarafları, sonraki yıllarda anı kitapları yayınlanmıştır. Bunlardan Sabis'in anıları, hem aralarında ilk yayınlanan anı-kitap olması hem de bizzat Sabis tarafından kaleme alınıp yayınlanması açısından önemlidir. Diğer iki anı-kitap ise anıların muhatapları tarafından yayınlanmamıştır. Akmansü'nün 1954 ve 1955 yıllarında iki cilt hâlinde yayınlanan anıları kız kardeşi Zübeyde Göğem'in oğlu Dr. Ziya Göğem tarafından,⁵⁴ Gürer'in 2006'da yayınlanan anıları ise torunu Hüseyin Gürer'in oğlu Turgut Gürer tarafından derlenip yayınlanmışlardır. 1941 yılında basın yoluyla yapılan tartışmaya Sabis ve Akmansü'nün anı kitaplarında değinilmişken, Gürer'in anı kitabında bu

⁵¹ Zihni Toydemir (1317-Top.10), 1883 yılında İstanbul'da doğmuştur. Balkan Savaşı, 1. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de görev almıştır. Cumhuriyet döneminde 1932'de tuğgeneralliğe, 1937'de de tümgeneralliğe terfi etmiştir. Bu rütbede iken 1941 yılında emekliye ayrılmıştır. 1966 yılında vefat etmiştir. Bkz. *Türk İstiklâl Harbine Katılan Alay ve Tuğay Komutanlarının Biyografileri*, C.2, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2010, s. 306-307.

⁵² *Tasvir-i Efkâr*, 24 Haziran 1941.

⁵³ A.g.g.

⁵⁴ Ziya Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü (1884-1953)*, C. I-II, Halk Matbaası, İstanbul, 1954-1955.

konu yer almamıştır. Aşağıda, tartışmanın Sabis ve Akmansü'nün anı kitaplarına yansıyan tarafları verilecektir.

5.a. Sabis'in Anılarındaki Değerlendirmeler

Sabis'in anılarının ilk cildi 1943 yılında yayınlanmıştır. Bu cilt, 1. Dünya Savaşı öncesindeki genel durumun panoramasını aktarmakta ve Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş sürecindeki dönemle ilgili anıları içermektedir.⁵⁵ Yayınlanan ilk cilt, kamuoyunda çeşitli tartışmaların yaşanmasına ve karşılıklı davaların açılmasına neden olmuştur.⁵⁶ Sabis, 23 Mayıs 1944'te Hükümet'in dış politikası, askerî makamlar, mahkemeler ve bazı milletvekilleri hakkında; bazı makamlara, gazete yönetimlerine ve bazı milletvekillerine "Türk gençliği ve Türk subayları" namına imzasız mektuplar göndererek millî menfaate aykırı propaganda yapmaktan tutuklanmıştır.⁵⁷ Yapılan yargılama sonucunda 15 ay hüküm giymesi ve Eylül 1947'ye kadar hapiste kalması nedeniyle anıların devamı uzun süre yayınlanamamıştır.⁵⁸ Nihayet 1951 yılında Sabis, 1. Dünya Savaşı anılarının devamını -ikinci cilt olarak- yayınlacaktır.⁵⁹

⁵⁵ Ali İhsan Sabis, *Harb Hatıralarım*, C.1, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1943.

⁵⁶ İlk ciltle ilgili olarak Tanin gazetesinde H.Cahit Yalçın iki ve Halil Kut bir yazıyla, Sabis'in anılarını eleştirmişler ve bunun üzerine Sabis tarafından, şahsına hakareten dolayı Yalçın ve Kut'a dava açılmıştır. Yalçın ve Kut'un yazılarıyla ilgili olarak bkz. H.Cahit Yalçın, "Bir Fena Kitap", *Tanin*, 20 Eylül 1943 ve Halil Kut, "Hem Hırsız Hem Yalancı Bu, Ali İhsan Sabis'tir", *Tanin*, 27 Eylül 1943. Bir süre sonra Sabis tarafından, bir yazısından dolayı F.Rıfki Atay'a da dava açılmıştır. Atay'ın yazısı için bkz. Falih Rıfki Atay, "Bu Ne Sıkılmamazlık!", *Ulus*, 25 Ekim 1943. Sabis'in açtığı davaya karşılık olarak Yalçın ve Kut da karşı dava açmışlardır. Kısa süre sonra anılarla ilgili olarak Sabis'e dava açanlara yenileri eklenmiştir. Kazım Özalp, Cemal Paşa'nın oğlu Behçet Cemal, Fethi Okyar'ın oğlu Osman Okyar, Ahmet Emin Yalman ve Naşit Hakkı Uluğ, Sabis'e dava açanlar arasındadır. Olaya başka isimler ve gazeteler de karışmıştır. Sonuçta taraflar, para ve hapis cezaları almışlarsa da çoğu ceza, "karşılıklılık durumu" olduğundan uygulanmamıştır. Sabis'in almış olduğu ceza, "1 yıl hapis ve 200 lira ağır para cezası"dır. Ayrıca kitabın ikinci baskısının "müsadere edilerek ortadan kaldırılmasına" karar verilmiştir. Buradan, "Harb Hatıralarım"ın çok satıldığına ve kitabın kısa sürede ikinci baskısının yapıldığına hükmedilebilir. Dava süreci için dönemin gazetelerinin 1943 yılının 17,23,24 Ekim ve 24 Kasım; 1944 yılının da 6,13 Ocak tarihli nüshalarına bakılabilir. Örneğin bkz. "Ali İhsan Sabis Davaları dün Karara Bağlandı", *Cumhuriyet*, 13 İkinci kanun 1944. Mart 1944'te Temyiz mahkemesi, Ocak ayında verilmiş olan kararı bozmuş ve Sabis hakkındaki hükmün uygulanmasına karar vermiştir. Bkz. *Cumhuriyet*, 23 Mart 1944.

⁵⁷ *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1944.

⁵⁸ Mahkeme sonucunda 15 ay hapis cezasına mahkûm edilmiştir. Bkz. *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1948.

⁵⁹ Sabis, *Harb Hatıralarım*, C.2, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1951.

Bu arada Sabis, 1950 yılı milletvekilliği seçimlerinde Demokrat Parti'den Afyonkarahisar ve Denizli'den milletvekili seçilmiş, bunlardan Afyonkarahisar'ı tercih ederek Meclis'e girmiştir. Bu dönemde, kendi ifadesine göre, gerek milletvekili arkadaşları ve gerekse eski silah arkadaşları tarafından kendisine, Millî Mücadele dönemi anılarını yazması yönünde ısrarlarda bulunulmuştur. Bunun üzerine, 1. Dünya Savaşı anılarının üçüncü ve dördüncü ciltlerini oluşturacak kitaplar yerine, İstiklal Harbi anılarını içeren beşinci cildi yayınlamaya karar vermiştir. Böylece ikinci cildin yayınlandığı 1951 yılı içerisinde, beşinci cilt de yayınlanmıştır.⁶⁰

1. Dünya Savaşı anılarını tamamlayacak olan üç ve dördüncü ciltler ise Sabis'in 1957 yılındaki vefatı nedeniyle yayınlanamamış ve el yazısı hâlinde oğlu Turgan Sabis'e intikal etmiştir. Turgan Sabis, hem daha önce yayınlanmamış olan üç ve dördüncü ciltleri hem de artık baskıları bitmiş olan bir, iki ve beşinci ciltleri 1990 yılında yayınlamıştır. Yalnız 1951 yılında yayınlanan ve Sabis'in İstiklal Harbi hatıralarını içeren beşinci cilt, iki bölüm hâlinde, beşinci ve altıncı cilt olarak yayınlanmıştır.⁶¹

Makalenin konusunu oluşturan yukarıdaki tartışmanın anılarda geçen kısımları, 1951 yayını beşinci cilt (dolayısıyla sonraki yayının beş ve altıncı ciltleri) ile 1951'de henüz yayınlanmayan ve 1991'de yayınlanacak olan dördüncü ciltlerde bulunmaktadır. Söz konusu ciltlerde, Sabis'in 1941 yılında Gürer ve Akmansü ile basın yoluyla yaşamış olduğu tartışmalara dair doğrudan bir anlatısı yoktur. Fakat tartışmalarda geçen konulara dair yeri geldikçe ayrıntılı anlatımlar yapılmaktadır.

Örneğin Musul'un boşaltılmasıyla ilgili olarak Sabis, İstanbul'dan Sadrazam ve Başkumandan Vekili İzzet Paşa'dan 9 Kasım 1918'de almış olduğu tebliğ üzerine, 10 Kasım'da Musul'u İngilizlere bıraktığını ve 6. Ordu karargâhını Nusaybin'e çektiğini yazmaktadır.⁶²

⁶⁰ Sabis, *Harb Hatıralarım: İstiklal Harbi*, C.5, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1951, s. 3-6.

⁶¹ İlk dört cilt için bkz. *Harb Hatıralarım: Birinci Cihan Harbi*, C. 1-4, Nehir Yayınları, İstanbul 1990-1991. Son iki cilt için bkz. *Harb Hatıralarım: İstiklal Harbi*, C.5-6, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

⁶² Sabis, *Harb Hatıralarım: İstiklal Harbi*, C.5, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1951, s. 23. Bu konuda Ahmet İzzet Paşa hatıralarında, "(...) Şu son zamanlarda Musul'un teslimi için tarafımdan emir verildiği konusunda bir söylenti çıktığını işittim. O sırada rahatsız olduğum için keyfiyeti hatırlayamadığım gibi, evrakım arasında da böyle bir müsveddeye rastlamadım. Bu olsa olsa, eğer İngilizler zorla zabta kalkıştırlarsa, boş yere kan dökülmemesi için karşı konulmaması yolunda bir emirden galat olsa gerektir. Zaten orduda en küçük mukavemete takat yoktu. (...)" diyerek emir konusunda net bir cevap vermemektedir. Bkz. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C.II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993,

Aynı şekilde, 1941’de Gürer ile yapmış olduğu tartışmada bahsi geçen geçen Allenby notası, İstanbul’a gidişi ve Malta’dan ayrılışı konularıyla ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir.⁶³

Malta’dan Anadolu’ya geçip Ankara’ya geldiğinde Sakarya Meydan Muharebesi henüz kazanılmıştır. Bundan sonraki anıları, göreve getirilmiş olduğu 1. Ordu komutanlığı ile ilgilidir.⁶⁴

Anılarda, 1. Ordu komutanlığına getirildikten sonra kendisine kurmay başkanı olarak seçtiği ve kurmay başkanlığından istifasına kadar (3 Ocak 1922) birlikte çalıştığı Halit Bey ile olan ilişkileriyle ilgili anlatımları da vardır. Bunları çoğu, 1941 tartışmasında sözü edilen konuların ayrıntılandırılmış hâlidir.⁶⁵

5.b. Akmansü’nün Anılarındaki Değerlendirmeler

Halit Akmansü’nün anıları, yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi Akmansü’nün kız kardeşi Zübeyde Göğem’in oğlu Dr. Ziya Göğem tarafından, Halit Bey’in 1953 yılında vefatından hemen sonra, 1954 ve 1955 yıllarında iki cilt hâlinde yayınlanmıştır. Göğem’in yayınlamış olduğu hatıralar; Halit Bey’in ağzından bizzat Göğem tarafından kaydedilen notlar, dayısının me-sai arkadaşlarından mektup yoluyla öğrenmiş olduğu bilgiler ile dönemin çeşitli kaynaklarının derlenmesiyle oluşturulmuştur. 1929 yılında emekliye

s. 35. Diğer yandan, konuyla ilgili belge her ne kadar kendisinde yoksa da arşivde mevcuttur. Ahmet İzzet Paşa’nın, Musul’un tahliyesi ve silahların teslimine yönelik 6. Ordu komutanı Ali İhsan Paşa’ya emri için bkz. *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S.117, Ocak 2004, Belge no. 73, s. 219.

⁶³ Sabis, *Harb Hatıralarım: İstiklal Harbi*, C.5, s. 12-19. ve ayrıca s. 72-78. Sabis, anılarının Malta’dan kaçışla ilgili bölümünde, Gürer tarafından ileri sürülen “esareti sırasında İngilizlerden manda talep etmeyi çevresine telkin etme” ve “Damat Ferit’ten af talebi” konularına girmemiştir.

⁶⁴ Kendisinin günlündeki görev Batı Cephesi’ne yöneliktir. Tabii bu görev İsmet Paşa’nın maiyetine girmeyi gerektirmemelidir. Düşüncesi, Batı’da biri Eskişehir, diğeri de Afyon karşısında iki ayrı cephe, iki ayrı ordu oluşturmaktır. Afyon’daki ordunun başına da kendisini düşünmektedir. Fakat birkaç gün sonra görevi kendisine tebliğ edildiğinde, bir şok yaşamıştır. Her ne kadar görev, istediği gibi olmuş ve Batı Cephesine tayin edilmişse de görevin içeriği, istemediği şekilde, İsmet Paşa’nın maiyeti altına girmek şeklinde gerçekleşmiştir. Tebligatı duyunca Fevzi Paşa ile görüşmüş ve düşünmek için süre istemiştir. Sonuçta kendisine verilen görevi kabul etmiş, kendisinden kıdemsiz olan İsmet Paşa’nın emri altına girmeyi “kıdeminin mahfuz kalması” ve “bugünkü vaziyetin muvakkat olması” şartıyla kabul etmiştir. Bkz. *a.g.e.*, s. 108-120.

⁶⁵ *A.g.e.*, s. 182-187. Sabis’in anılarında, Halit Bey ile ilgili 1941 polemiginde dile getirmediği bir iddia da yer almaktadır. Buna göre, kurmay başkanlığı tercihi sonrasında, Sabis’in daha önce öğrencisi olan bazı kurmay subaylar kendisini uyarımlar ve Halit Bey’in “İsmet Paşa’nın adamı” olduğunu söylemişlerdir. Bkz. *a.g.e.*, s. 60-61.

ayrılan Halit Bey, anlaşıldığı kadarıyla bu tarihten itibaren hayatının çeşitli dönemlerine ait notlar almış fakat bunları bir kitap hâlinde bastıramamıştır. Göğem, dayısıyla ilgili biyografi tarzında yazmış olduğu anılarda bu notlardan da yararlanmış ve bunları farklı bir punto ve yazı tipinde göstermiştir. Fakat sözlü anlatım konusu belirgin değildir. Bir başka deyişle, anılarda geçen olayların hangilerinin doğrudan Halit Bey'in sözlü anlatımı, hangilerinin Göğem tarafından ikincil kaynaklar kullanılarak yapılan alınlar olduğu net değildir.

Ali İhsan Paşa'nın anılarda yer bulduğu sayfaların ilki, Musul konusu anlatımındadır. Burada Göğem, Akmansü'nün Musul ile ilgili anılarını "Dicle Grubunun Esareti ve Musul Meselesi" başlığıyla aktarmıştır.⁶⁶ 1941 tartışmasında olduğu gibi buradaki anlatıma göre de Musul'un kaybındaki en büyük hata Ali İhsan Paşa'nındır. Çünkü vaziyeti yakından görerek muharebeyi bizzat idare etmek yerine, 100 km. uzaktan muharebeyi idareye kalkışmış ve dahası, bir kolordu kuvvetindeki birlikleri, cesur, tecrübeli ve itaatkâr bir asker olsa da görevi başında alkol kullanma gibi önemli bir kusuru bulunan İsmail Hakkı Bey'in komutasına vermiştir.

Ali İhsan Paşa'nın anılarda ikinci yer alışı, "1. Ordu Kurmay Başkanlığı İstifası ve Sebepleri" adlı bölümdedir.⁶⁷ Burada, 1. Ordu komutanı ile ordunun kurmay başkanı arasında yaşanan ve Halit Bey'in istifasıyla sonuçlanan süreç, Sabis'in anılarına göre daha ayrıntılı olarak verilmiştir.⁶⁸

Ali İhsan Paşa meselesi ile ilgili son anlatım, doğrudan 1941 yılındaki basın polemğine yöneliktir. Bölümün başlığı, "Şiddetli Bir Münakaşa Serisi" şeklindedir. Burada Göğem, 1941 yılında gazetelere yansıyan tartışmaları, Gürer, Sabis ve Akmansü'nün yazdıklarından özetleyerek vermiştir. Fakat bilinen bu yazıların dışında bir şeyden bahsetmektedir ki bu da Akmansü'nün yazdıklarının, dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ta da memnuniyet uyandırdığıdır. Mareşal, Akmansü'nün gazetede

⁶⁶ Ziya Göğem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü (1884-1953)*, C. I, Halk Matbaası, İstanbul, 1954, s. 39-53. Göğem başlıktan hemen sonra, konuyla ilgili 1941 yılında "karşılıklı şahsiyata kaçan, hakaretâmiz, aynı zamanda pek nahoş" olarak nitelendirdiği bir polemik yaşandığını, bu polemigi bir başka bölümde anlatacağını belirtmiştir. Nitekim anıların "Şiddetli Bir Münakaşa Serisi" bölümünde polemige yer verilmiştir.

⁶⁷ A.g.e., s. 112-127.

⁶⁸ Buna göre istifanın nedeni, Ali İhsan Paşa'nın orduda ikilik yaratabilecek türden davranışlarıdır. Halit Bey, "Neticesi iyi görünmeyen bu çirkin hareketin bilhassa manevo mesuliyetlerinden teberri [uzaklaşmak]" için istifa etmeyi uygun görmüştür. Bkz. a.g.e., s. 121-122. Burada, dilekçe metninin tamamı verilmiştir.

çkan yazısını okumuş ve gerçekleri söylediği için Akmansü'ye teşekkürlerini iletmiştir.⁶⁹

Gögem'in vermiş olduğu önemli bir bilgi de Akmansü'nün o dönemde bir değil iki mektup yazdığı ama ikinci mektubunun yayınlanmamış olduğudur. Buna göre, yukarıda da belirtildiği gibi Akmansü'nün 18 Haziran tarihli mektubu, *Tasvir-i Efkar* ve *Yeni Sabah*'ta yayınlanınca, Sabis buna 24 Haziran'da yanıt vermişti. Akmansü, bunun üzerine ikinci bir mektup yazmış ve büyük oğlu Mehmet Akmansü vasıtasıyla *Yeni Sabah*'a ulaştırmıştır. Fakat o dönemin dış gelişmelerinden (yeni başlayan Alman-Rus Harbi vb.) zaten rahatsızlık duyan politika çevreleri, içeride de eski komutanlar arasında meydana gelen bu polemikten hoşlanmamışlardır. Kaldı ki kısa zaman önce de Yunus Nadi - H. Cahit Yalçın arasında bir çekişme yaşanmış ve Matbuat Umum Müdürlüğü bunun üzerine bir tamim yayınlarak gazetelerde bu gibi münakaşaların yapılmamasını istemiştir. *Yeni Sabah*'a bu tamim hatırlatılmış, gazete yöneticileri de Mehmet Akmansü'ye, durumu bildirmişler ve gazete olarak kendilerine taraftar olduklarını ve babasını haklı bulduklarını, fakat mektubu yayınlamadan önce bir kez daha babasının fikrinin alınmasının doğru olacağını söylemişlerdir.⁷⁰ Bunun üzerine Mehmet Akmansü, mektubun yayınlanması için ısrar etmemiş, Kastamonu'daki babasına da durumu bildirmiştir. Halit Bey, durumun nezaketini anlamış ve mektubun yayınlanmasından vazgeçtiğini bir telgrafla bildirmiştir. Böylece ikinci mektup hiç yayınlanmamıştır.

İşte Gögem, dayısının on dört yıl önce yayınlanmayan bu mektubunu, on dört yıl sonra, 1955'te, dayısının anılarını anlatmış olduğu kitabın ikinci cildine -özetleyerek- almıştır.⁷¹ Buna göre, Akmansü'nün ikinci mektubu 29 Haziran tarihlidir ve Sabis'in 24 Haziran tarihli yazısına cevap niteliğindedir.

⁶⁹ Gögem'in verdiği bilgiye göre Çakmak bu teşekkürün Akmansü'ye bildirilmesini, kendisini o dönemde ziyarete gelen Rauf Bey'den rica etmiş, Rauf Bey de o dönemin milletvekili Abidin Bey vasıtasıyla Akmansü'ye ulaştırmıştır. Çakmak'ın Rauf Bey'e söyledikleri şunlardır: "Ali İhsan Paşa mazlumen tekaüde sevk edildiğini efkârı umumiyeye telkin etmek istiyor. Hakikat ise böyle değildir. Fakat biz, resmi dille bunu bu sırada ilan edemedik. Halit Beğ tarafsız bir zat sıfatı ile Ali İhsan'ın hâline vâkıf bir zat olarak hakikati tebarüz ettirdi. Buna çok memnun oldum. Kendisine teşekkürlerimi bildirmenizi rica ederim." Bkz. Ziya Gögem, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü* (1884-1953), C. II, Halk Matbaası, İstanbul, 1955, s. 354.

⁷⁰ A.g.e., s. 354-355, 435.

⁷¹ A.g.e., s. 355.

Mektupta Akmansü, Sabis'in "1. Ordu'da iyi bir performans göstermememe" ve "alkol kullanma" yönündeki eleştirileri reddetmiştir. Mektupta ayrıca, Sabis'in Dicle Grubu'nun esareti konusunda tanık göstermiş olduğu Zihni Toydemir ile Akmansü'nün de 1933'te temasta bulunduğu ve söz konusu esaretin içeriğini anlamak için Toydemir'e bir mektup yazarak konuyla ilgili sorular sorduğu belirtilmektedir. Akmansü'ye göre, mektuba 26 Şubat 1933 tarihinde yanıt veren Toydemir de kendisini haklı bulmuştur.⁷²

Mektubun sonunda Akmansü, Ali İhsan Paşa aleyhinde vermiş olduğu raporun doğruluğunu bir kez daha vurgulamıştır. Bunu vermiş olduğu bir örnekle pekiştirmiştir. Buna göre Halil Bey, 2-3 Eylül 1922'de Uşak civarında Trikopis'i esir aldığı anda, Trikopis'e neden mağlup olduklarını sormuştur. Trikopis'in vermiş olduğu cevapların en önemlisi, "Ordumuza ikilik girdi, bu inzibatımızı bozdu." cümlesidir. İşte Akmansü'ye göre Ali İhsan Paşa da "Milletin göz bebeği ordusuna ikilik, disiplinsizlik tohumunu ekmeğe kalkmıştır."⁷³

Değerlendirme - Sonuç

Cevat Abbas Gürer'in 1941 yılının Ocak ayından itibaren Yeni Sabah'ta yayınlanmaya başlayan anılarıyla başlayan, söz konusu anılardaki iddialara karşı Ali İhsan Sabis'in cevaplarıyla devam eden ve son olarak Halil Akmansü'nün de devreye girmesiyle alevlenen tartışmalar, Türk tarihinin yakın dönemlerindeki iki önemli konu başlığını, Musul'un kaybı ve Büyük Taarruz öncesi hazırlıkları ilgilendirmesi açısından dikkate değerdir.

Gürer-Sabis polemikindeki ilk tartışmalar, Gürer'in iddia etmiş olduğu "Mustafa Kemal Paşa'nın Ali İhsan Paşa'yı ikazı" ve "Ali İhsan Paşa'nın esir edilerek Malta'ya gönderilmesi" konularında ortaya çıkmıştır. Ali İhsan Paşa'nın da belirtmiş olduğu gibi, iki ordu komutanı arasında yazışmalar vardır ama bu yazışmalar, "ikaz" niteliğinde değildir. Zaten Gürer de bir sonraki yazısında "ikaz" yerine "tenvir" sözcüğünü kullanmıştır. Esaret konusunda da Gürer'in, "(...) silâh çatmış bulunan 6. Ordu'ya baskın

⁷² A.g.e., s. 358.

⁷³ A.g.e., s. 364. Trikopis'in esir alındığına dair bir belge için bkz. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S: 62, Aralık 1967, Belge no: 1409. 4. Kolordu komutanı Kemalettin Sami imzalı raporda, Trikopis ve maiyetindekilerin 5. Frka tarafından teslim alındığı belirtilmektedir.

yapan düşman, Musul üzerine yürümüş ve şimaline (kuzeyine) geçmişti. Ordu kumandanını da esir ederek Malta'ya kadar götürmüşlerdi." ifadesinin kafa karıştırıcı olduğu söylenebilir. Çünkü bu ifadeyle sanki Musul İngilizlerin eline geçer geçmez, Ali İhsan Paşa'nın da esir edilip Malta'ya gönderildiği gibi bir anlam çıkmaktadır. Hâlbuki esaret, Ali İhsan Paşa'nın İstanbul'a dönüşüyle başlamıştır. Dolayısıyla iki taraf arasındaki ilk tartışmayla ilgili olarak, Sabis'in haklı bir müdahalede bulunduğu söylenebilir. Buraya kadar tartışma, düzeyli bir şekilde cereyan etmiştir.

Gürer'in 26 Mayıs'taki yazısında kullandığı "Musul için kendini feda etmeme" suçlaması ve bu suçlamaya ek olarak, Ali İhsan Paşa'nın İngilizlere kafa tutmayı onlarla uyuşarak bir süre daha görevine devam edebildiği iddialarıyla tartışmanın alevlendiği görülmektedir. Üstelik aynı yazıda sadece Musul'un kaybı konu edilmemiş, Millî Mücadele dönemine de atıfta bulunulmuş ve Ali İhsan Paşa'nın 1. Ordu komutanı iken takındığı tavır, "düşman karşısında büyük tehlikeler doğuracak hareket" şeklinde eleştirilmiştir.

Sabis de Gürer'e aynı sertlikte cevap vermiş ve "ordu komutanının kişisel işleriyle uğraşan ve cepheye bir bölüğe dahi kumanda etmeyen bir yaver yüzbaşı" şeklinde kendisini nitelendirmiştir. Sabis'e göre, Gürer'in "ikaz" dan "tenvir" e geçmesi de yeterli değildir. Olan şey, harp raporlarının bilgilendirme amaçlı "teati"sidir.

Tartışmanın bu safhasında da Sabis'in vermiş olduğu cevapların genellikle tatmin edici olduğu söylenebilir. Zira Gürer'in iddia ettiği gibi Ali İhsan Paşa'nın "İngilizlerle uyuşması" söz konusu değildir. Bölgede İngilizlere -özellikle Musul'un kaybı sonrasında- problem çıkarmış, Şubat 1919'a kadar bölgede kalmış ve sonuçta General Allenby'in İstanbul'a gelerek vermiş olduğu ultiatom sonucunda İstanbul'a çağrılmıştır.

Musul'un kaybı konusunda ise Ali İhsan Paşa'nın eleştirileceği tarih; İngilizlerin Musul'a girmiş olduğu tarih değil, 22 Ekim'de İngiliz taarruzuyla başlayan ve 29 Ekim 1918'de Dicle Grubu'nun esaretiyle sonuçlanan dönemdir. Başlayan İngiliz taarruzuna karşı mukavemet gösterilememiştir. Öyle ki Ali İhsan Paşa, 30 Ekim'de Erkânıharbiye Riyaseti'ne göndermiş olduğu yazıda, düşmanın Dicle boyundan üstün kuvvetlerle taarruza geçtiğini, Mütareke'nin yaklaştığını düşünerek şu ana kadar düşman harekâtını engellemeye çalıştıklarını fakat artan baskı karşısında önemli oranda kayıp verdiklerini, eğer mütareke kararlaştırılmadıysa Musul'u terk

etmek ve orduyu bozgundan kurtarmak için "iş'âr-ı keyfiyyet buyurulması"nı istirham etmiştir.⁷⁴

Diğer taraftan, Halit Akmansü'nün de özellikle vurguladığı gibi Dicle Grubu'nun esir edilmesiyle, Musul'u savunabilecek önemli bir güç elden çıkmıştır. Dicle Grubu'nun esareti konusunda ise özellikle dönemin anlarında görüldüğü kadarıyla, Ali İhsan Paşa ile Grup Komutanı İsmail Hakkı Bey'in sorumluluklarının olduğu söylenebilir.

İngilizlerin Musul'u ele geçirmelerinde, bir başka deyişle Ali İhsan Paşa'nın Musul'u tesliminde ise İstanbul'dan gelen emir etkili olmuştur. Buna göre, Mondros Mütarekesi'nin imzacı taraflarından Amiral Calthrope, 8 Kasım'da Sadaret'e bir telgraf çekmiş ve İngiliz Hükûmetinden almış olduğu emre göre, 7. Maddeye uygun olarak Musul'un boşaltılmasının ilgili komutana emredilmesini istemiştir. Silahlarını teslim etmek ve İngiliz komandanın göstereceği mevkiye askerini çekmek şartıyla, Ali İhsan Paşa'dan birliğin teslimi istenmeyecektir. Sadrazam ve Erkânıharbiye reisi Ahmet İzzet Paşa da aynı gün Ali İhsan Paşa'ya çektiği telgrafla durumu bildirmiş ve 9 Kasım'dan itibaren kendisine tebligat yapıldığını Amirale bildirdiğini belirtmiştir. Böylece Ali İhsan Paşa'nın beklediği çekilme emri gelmiştir.⁷⁵ Ali İhsan Paşa, 9 Kasım'da çekilme emrini aldıklarını ve Musul'u tahliyeye başladıklarını, 15 Kasım'a kadar tamamen çekileceklerini İstanbul'a bildirmiştir.⁷⁶ Söylenildiği gibi 15 Kasım'da çekilme tamamlanmıştır.

Gürer'in Millî Mücadele döneminde Sabis'e yönelik suçlamalarına bakıldığında ise bir doğruluk payı olduğu görülmektedir. Akmansü'nün devreye girmesiyle ayrıntıları daha da belirginleşen ve Atatürk'ün *Nutuk* adlı eserinde de yer verilen bu konuyla ilgili olarak, tam da Yunanlılara

⁷⁴ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S.142, Nisan 2018, Belge no. 1, s. 1-2 (Mondros Mütarekesi imzalanmak üzere olduğundan Ordunun dağılmadan elde tutulması gerektiğine dair Başkomutanlık Erkân-ı Harbiye Riyaseti ile 6'ncı Ordu Komutanlığı arasında yapılan 30-31 Ekim 1918 tarihli yazışmalar). Belirtilen sayıda, Mütareke'nin imzalanmasından, Musul'un kaybına kadar olan süreçte, Ali İhsan Paşa'nın İstanbul ile yazışmalarına dair muhtelif belgeler bulunmaktadır. Ayrıca, Ali İhsan Paşa'nın Mütareke karşısındaki tutumuna dair bkz. Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK Basımevi, Ankara, 2001, s. 39-45.

⁷⁵ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S.142, Nisan 2018, Belge no. 28, 28-1, s. 153-160 (Musul'un tahliyesi ve silahların teslimi hususunda Amiral Calthorpe ile Başkomutanlık Erkân-ı Harbiye Riyaseti ve 6'ncı Ordu Komutanlığı arasında yapılan 8 Kasım 1918 tarihli yazışmalar)

⁷⁶ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S.142, Nisan 2018, Belge no. 30 s. 169-170. (Musul'un tahliyesine başlandığına dair 6'ncı Ordu Komutanlığı tarafından Başkomutanlık Erkân-ı Harbiye Riyasetine gönderilen 9 Kasım 1918 tarihli rapor)

karşı genel bir taarruza hazırlanıldığı bir dönemde, Gürer'in de belirttiği gibi “*düşman karşısında büyük tehlikeler doğuracak*” bir hareketin söz konusu olduğu söylenebilir.

Malta esaretinden dönen Ali İhsan Paşa, belki de Anadolu topraklarına ayak bastığı andan itibaren kendisine gösterilmiş olan sevgi tezahürlerinin de etkisiyle, mağrur bir komutan görüntüsüyle Ankara'ya gelmiştir. Batı Cephesi'ne yönelik olarak gönlündeki görevi alamayıp kendisine tevdi edilen görevi kabul etmekle yetinmek zorunda kaldığında bile görevi, “*kıdeminin mahfuz kalması*” ve “*bugünkü vaziyetin muvakkat olması*” şerhiyle kabul etmiştir.

Batı Cephesi'nde 1. Ordu Komutanlığı görevini üstlendikten itibaren, İsmet Paşa'nın emri altına girmenin vermiş olduğu rahatsızlığı, gerek ordunun kendisinden önceki safahatını ve hâlihazırdaki durumunu eleştirerek, gerekse yaklaşan taarruzun eksiklerini sıkça gündeme getirerek göstermiştir. Durumun mücadele için kritik bir hâl alacağını gören ve kendisinin kurmay başkanı durumunda bulunan Halit Bey'in vermiş olduğu raporla ve sonrasındaki incelemeyle de 1. Ordu komutanlığı görevinden alınmıştır.

Ali İhsan Paşa'nın görevden alınışı sonrasında Akşehir'e gönderilen İstiklal Mahkemesi konuyu incelemiş ve inceleme sonunda mahkeme, kendilerinin yetkilerine girecek bir suç unsurunun oluşmadığına, gerekirse konunun Divan-ı Harp tarafından incelenebileceğine dair bir görüş bildirmiştir. Divan-ı Harp yargılaması sonucunda da “*tekdir*” edilmiş ve “*iktidarsızlık*” suçlamasıyla emekliye sevk edilmiştir. Bu noktada belirtmekte yarar vardır ki, Ali İhsan Paşa konusunun da gündeme geldiği TBMM Gizli Oturumu'nun kayıtları incelendiğinde, Gürer'in bahis konusu etmiş olduğu gibi Ali İhsan Paşa'nın affı vb. bir konuşmanın geçmediği görülmektedir.

Bu arada, Sabis'in özellikle Gürer'e karşı vermiş olduğu cevapların satır aralarında, Mustafa Kemal Paşa'ya da dolaylı yoldan tarizlerin olması, Nutuk'ta kendisine yapılan suçlamalara veril(e)memiş cevapların, böyle bir vesileyle verilmesi fırsatına dönüştürme gayreti olarak görülebilir.

Denilebilir ki Gürer'in tartışmada öne sürmüş olduğu iddialar, -Malta esaretindeki kaçış bahsinde de görüldüğü gibi- daha çok üçüncü şahıslardan edinilen bilgilere dayanan bir içeriktedir. Hâlbuki tartışmaya sonradan katılan Akmansü'nün iddiaları, Sabis ile iki farklı bölgede *komutan-kurmay*

başkanı ilişkisi içerisinde çalışmış oldukları için hem birebir gözlemlere dayanmaktadır hem de daha ayrıntılıdır. Yapılan suçlamaların dayanakları da daha elle tutulabilir niteliktedir.

Gürer-Sabis ve Sabis-Akmansü polemikleri, yakın dönem Askerî Tarih yazımında, sadece arşiv kaynaklarına ve resmi belgelere dayanılarak ortaya konulacak bir tarih yazımının, olaylara bakış açısında çok yüzeysel kalınacağına bir örneği gibidir. Dönemin tanıklarının yazmış olduğu anılar ya da olayların baş aktörlerinin yukarıda görüldüğü gibi varsa sonrasında yapmış oldukları tartışmalar; arşiv belgelerine ve resmi yayınlara aksetmeyen ayrıntıları ortaya çıkarması, konuyu daha renkli bir anlatıma sürüklemesi ve konuya araştırmacının farklı bakış açıları geliştirmesi açısından büyük önem taşıyan ve mutlaka kullanılması gereken enstrümanlar olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

MSB ATASE Arşivi

II. Resmi Yayınlar

TBMM Gizli Celse Zabıtları

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM Albümü (1920-2010), Cilt 1-4, TBMM Bas. ve Halkla İlişkiler Md.lüğü Yayınları, Ankara, 2010.

III. Süreli Yayınlar

Askeri Mecmua

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Son Posta

Tan

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Ulus

Yeni Sabah

Yeni Türkiye

IV. Kitaplar

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C.II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.

Atatürk, (Askeri Mecmua fevkalade Nüsha), Genelkurmay Harp Tarihi Encümeni Yay., Askerî Matbaa, İstanbul, 1939, s. 22-23.

Aykut, Fahri, *İstiklal Savaşında 4. Kolordu*, Askerî Matbaa, (97 sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı S.38), İstanbul, 1935.

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara, 1927.

Göğem, Ziya, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü (1884-1953)*, C. I-II, Halk Matbaası, İstanbul, 1954-55.

Gürer, Cevat Abbas, *Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak*, Halk Matbaası, İstanbul, 1939.

Gürer, Turgut (der.), *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer*, Gürer Yayınları, İstanbul, 2006.

Özgen, Mehmet Sinan, *Bolvadinli Mehmet Sinan Bey'in Harp Hatıraları*, (Yayına Hazırlayan: Servet Avcı, -Hasan Babacan-Muharrem Bayar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Sabis, Ali İhsan, *Harb Hatıralarım*, C.1, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1943.

_____, *Harb Hatıralarım*, C.2, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1951.

_____, *Harb Hatıralarım: İstiklal Harbi*, C.5, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1951.

_____, *Harb Hatıralarım: Birinci Cihan Harbi*, C. 1-4, Nehir Yayınları, İstanbul 1990-91.

_____, *Harb Hatıralarım: İstiklal Harbi*, C.5-6, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

Turgut, Hulusi (Der.), *Kılıç Ali'nin Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

Türk İstiklâl Harbine Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri, C.2, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2010.

Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1989.

Türkmen, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK Basımevi, Ankara, 2001.

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.2, 2. Baskı, Pera Yay., İstanbul, 1997.

V. Makaleleler

Atay, Falih Rıfki, "Bu Ne Sıkılmamazlık!", *Ulus*, 25 Ekim 1943.

Altay, İhsan, "Bir Münakaşa Hakkında Düşünceler", *Yeni Sabah*, 9 Haziran 1941.

Gürer, Cevat Abbas, "Atatürk'le 24 Sene", *Son Posta*, 12 Aralık 1938.

_____, "19 Mayıs'tan Evvel", *Yeni Sabah*, 16-22 Mayıs 1941.

_____, "General Ali İhsan Sabis'e Cevabım", *Yeni Sabah*, 26 Mayıs 1941.

_____, "Emekli General Ali İhsan'a Son Cevabım-1", *Yeni Sabah*, 4 Haziran 1941.

_____, "Emekli General Ali İhsan'a Son Cevabım-2", *Yeni Sabah*, 5 Haziran 1941.

_____, "General Ali İhsan Sabis'e Cevap", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Haziran 1941.

Kut, Halil, "Hem Hırsız Hem Yalancı Bu, Ali İhsan Sabis'tir", *Tanin*, 27 Eylül 1943.

Naci Sadullah, "Siz de Okuyunuz da Hep Beraber Gülelim", *Tan*, 14 Haziran 1941.

Sabis, Ali İhsan, "General Ali İhsan Sabis'in Bir Tavzihi", *Yeni Sabah*, 22 Mayıs 1941.

- _____, "Eski Bolu Mebusu Cevat Abbas'a Cevap" *Tasvir-i Efkâr*, 20 Mayıs 1941.
- _____, "Mecburi ve Son Bir İzah", *Tasvir-i Efkâr*, 7 Haziran 1941; *Yeni Sabah*, 11 Haziran 1941.
- _____, "General Harrington'a Cevab", *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Teşrinievvel 1337.
- Türkmen, Zekeriya, "Ali İhsan Sabis", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul, 2008, s. 346-348.
- Yalçın, H. Cahit, "Bir Fena Kitap", *Tanin*, 20 Eylül 1943.